

Tartu Ülikool

Filosoofiateaduskond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Tiit Liblik

**Euroopa demokraatlike riikide kokkuvarisemise põhjuseid kahe
maailmasõja vahelisel ajal**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Jaak Valge

Tartu

2017

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Demokraatiad Euroopas kahe maailmasõja vahel.....	9
1.1. Maailmasõjajärgne Euroopa	9
1.2. Demokraatlikena säilinud riigid	11
1.3. Demokraatia kaotanud riigid	18
2. Demokraatiakogemuse, jõukuse ning valitsuste elukestuse mõju demokraatia vastupidavusele	30
2.1. Demokraatiakogemus	30
2.2. Majanduslik jõukus.....	34
2.3. Valitsuste keskmine elukestus	37
Kokkuvõte	41
Viidatud allikad ning kirjandus	44
Allikas.....	44
Kirjandus	44
Reasons for collapses of democracy in Europe during the interwar period.....	50

Sissejuhatus

Ajajärk 1919. aastast kuni 1939. aastani jääb kahe ajaloo veriseima konflikti vahele. See asjaolu ei tähenda aga, et kõnesolev ajavahemik oleks Euroopas möödunud stabiilsuse ning rahumeelse arengu kaitsva varju all. Kuigi rahuaja saabumisel kumas mitmest Euroopa regioonist läbi optimistlik tulevikuperspektiiv, teame tänaseks öelda, et sõdadest pääsemine ei tähendanud ühiskondlikest, rahvusvahelistest ning majanduslikest konfliktidest pääsemist. Maailmasõdadevaheline periood kujunes Euroopas ebastabiilseks – jätkusuutlikku ning rahulikku arengut pärssisid riigipöörded, võimustruktuuride ebaefektiivsus ning majandussurutis, mida tänapäeval tuntakse Suure Depressiooni nime all. Lisaks tõstis majanduslanguse raames mitmes riigis pead ka intensiivne äärmuslus, millele nii mõnegi riigi demokraatlik valitsuskord alla vandus.

Kahe ilmasõja vaheline rahuaeg on olnud poliitilisi režiime uurivatele ajaloolastele põnevaks käsitlusteemaks, mille osas jätkub ohtralt uurimisainest. Viimastel kümnenditel tõusevad antud ajalooperioodi poliitiliste režiimide uurijatena ja uurimise korraldajatena esile Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell, kes on andnud välja mitmeid kogumikke, kus on käsitletud toonases Euroopas valitsenud tingimusi ning analüüsinud põhjusi, miks mõni riik säilitas demokraata, mõni aga mitte¹. Kuid ka muu demokraatiate kokkuvarisemisele keskenduv kirjandus on uuritava ajaperioodi osas väga mahukas.

Käesoleva uurimuse eesmärkide hulka ei saa mahu- ja ajapiirangute tõttu kuuluda historiograafia ammendav analüüs, mistõttu piirdugem siinkohal märkusega, et antud

¹ Dirk Berg-Schlosser, Jeremy Mitchell. Toim. Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939: Systematic Case Studies. Basingstoke, London: Macmillan press, 2000. Edaspidi üksikult refereerituna kui Berg-Schlosser, Mitchell; Dirk Berg-Schlosser; Jeremy Mitchell. Toim. Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-1939: Comparative Analyses. Basingstoke, London Palgrave Macmillan, 2002.

ajaperioodi demokraatlike iseärasuste detailirohkema käsitlemise eest vääriskid tunnustust autorid nagu Giovanni Capoccia, Stefano Braghioli, Svend Eerik Skaaning².

Käesoleva uurimuse lähenemise ning tarvitatava metoodika seisukohalt on olulisemad mahukamad demokraatiaanalüüsid, mis haaravad laiemat üldpildi kokkupanemise eesmärgil pikemaid ajaperioode. Antud teose analüüsi metoodika peamiseks aluseks on politoloog Adam Przeworski ning tema juhitud meeskonna välja antud uurimus pealkirjaga „*Millest sõltub demokraatia elukestus?*“ kus analüüsitakse täpsemalt erinevate kriteeriumite abil riigivalitsemist ning demokraatiat mõjutanud erinevaid tegureid, leidmaks laiemat ühisosa põhjustele, mille tõttu hävib või kestab ühes või teises riigis demokraatlik režiim³.

Przeworski ühisteoses võrreldakse näiteks diktatuuride ja demokraatiade majanduslikku potentsiaali ning selle seost demokraatia järjepidevusega. Samuti on uurimuses esindatud kriteeriumid, nagu riikide jõukusetase, riikide elanike keskmiste sissetulekute võrdlus, riikide inflatsioonimäära analüüs, poliitiline õppimine (sisuliselt varasema demokraatiakogemuse olemasolu väljaselgitamine) ning demokraatlike riikide valitsuskorra ülesehituse võrdlemine (parlamentaarne vs. presidentaalne). Przeworski uurimuse tulemit võib pidada veenvaks, sest analüüsi järeldused põhinevad enamjaolt reaalsel statistikal, mitte niivõrd filosoofilistel aruteludel. Seetõttu võib ka väita, et tegemist on ajalooliste poliituumingute seas ühe mõjukama analüüsiga demokraatia elukestuse ning säilivuse teemal, mis annab demokraatliku jätkusuutlikkuse käsitlemise osas tervikliku üldpildi.

Przeworski laiapõhjaline uurimus käsitleb maailma riike ajaperioodil 1950-1990. Proovides tarvitada Przeworski ning tema meeskonna poolt rakendatud metoodikat aga Euroopa riikide puhul aastatel 1919-1939, selgub, et kõiki kriteeriume ei ole vähemalt hetkeseisuga võimalik antud perioodile üle kanda. Näiteks on puuduliku (või ebausaldusväärse) majandusliku

² Giovanni Capoccia. Defending Democracy: Reactions to Political Extremism in Inter-War Europe. - European Journal of Political Research, 2001, nr. 39, lk 431-460. isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1521414.files/.../Capoccia%202001.pdf. Vaadatud 14.05.2017; Stefano Braghioli. The Challenges to Democracy in the Interwar Period: Lessons from the Past Relevant Today. – CEU Political Science Journal, 2007, nr. 4, lk 358-380.

https://www.academia.edu/205149/The_Challenges_to_Democracy_in_the_Interwar_Period_Lessons_from_the_Past_Relevant_Today_Poland_Lithuania_and_Czechoslovakia_in_an_Extended_Rokkanian_Perspective. Vaadatud 14.05.2017.; Svend-Erik Skaaning. Democratic Survival or Autocratic Revival in Interwar Europe: A Comparative Examination of Structural Explanations. – Regression of Democracy? Toim. Marianne Kneuer; Gero Erdmann, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011, lk 247-265. http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-531-93302-3_10#page-1. Vaadatud 13.05.2017.

³ Adam Przeworski, Michael Alvarez, Jose Antonio Cheibub, Fernando Limongi. Millest sõltub demokraatia elukestus? – Tõlk. Meeme Altmann. Akadeemia, 2005, nr.1, lk 146-170. – What Makes Democracies endure? – Journal of Democracy, 1996, nr. 1, lk 39-55. Edaspidi refereeritud kui Przeworski jt.

statistika tõttu keeruline võrrelda põhjalikult toonaste Euroopa riikide inflatsioonimäära, majanduskasvu või inimeste keskmise sissetuleku taset. Samuti ei tule kõne alla ka presidentialismi ning parlamentarismi viljelenud riikide omavaheline võrdlus, kuna uuritava ajaperioodi vältel puudusid Euroopas n.ö. puhtatõulised presidentaalsed režiimid. Mitme riigi puhul, nagu näiteks Weimari Vabariik, toimis küll dualistlik süsteem, kuid riigipea volitused ei olnud võrreldavad täidesaatva juhiga, kes valitsenuks presidentaalses riigikorras. Euroopas eksisteerisid perioodil 1919-1939 heal juhul poolpresidentaalsed režiimid – Przeworski on oma uurimuses antud kriteeriumit sätestades aga selgesõnaliselt välistanud segasüsteemide analüüsi⁴.

Küll aga on olemas kaks kriteeriumi, mida on põhimõtteliselt võimalik rakendada uuritavas ajavahemikus eksisteerinud Euroopa riikide puhul. Nimelt on võimalik tuvastada antud käsitluses varasema demokraatiakogemuse olemasolu. Przeworski ühisteos analüüsib üldlevinud väidet, mille kohaselt säilib demokraatlik režiim suurema tõenäosusega riigis, kus on olemas ka varasem demokraatikakogemus⁵.

Teine Przeworski kriteerium, mida on võimalik rakendada 1919-1939 aastatel eksisteerinud riikide puhul, on nende teatav majanduslik jõukus. Kuigi on veel riike (Läti, Leedu), kus hetkeseisuga antud ajaraami kohta usaldusväärsed majanduslikud andmed puuduvad, on võimalik enamus Euroopa riike reastada ning võrrelda SKT *per capita* (sisemajanduse kogutoodangu ühe inimese kohta) järgi, mis on üks peamisi indikaatoreid riigi majanduslikust võimekusest. Teisisõnu on Przeworski jõukuse kriteerium oma põhiolemuselt rakendatav hoolimata sellest, et Przeworski ise SKT *per capita*-põhist võrdlust ei kasutanud. Idee jääb samaks - esitatud andmete analüüsi abil on võimalik selgeks teha, kas väide seosest riikide majandusliku võimekuse ning demokraatlike režiimide jätkusuutlikkuse vahel peab paika ka kahe ilmasõja vahel eksisteerinud Euroopa riikide puhul⁶.

Kolmandana lisandub käesoleva uurimuse autori poolt pakutav kriteerium, milleks on ajavahemikus 1919-1939 eksisteerinud Euroopa demokraatlike riikide valitsuste keskmine eluea pikkus. Valitsuste lühiajalises elueas nähti kahe maailmasõja vahel otsest ohtu demokraatlikele režiimidele. Kabinettide tiheda rotatsiooniga käisid reeglina koos poliititehnoloogilised võimuvõimused, ebaefektiivsus ning usaldamatus. Nende kolme faktori

⁴ Przeworski jt, lk 155.

⁵ Ibid., lk 154.

⁶ Przeworski jt, lk 166.

koosmõjul kasvas ühes ka rahva pahameel toonaste saamatute Euroopa riigiisade suunal, mistõttu katkes paraku mitmes riigis ka demokraatlik kannatus tunduvalt enne 1939. aastat. Niisiis on kolmanda kriteeriumi kasutuselevõtmise põhieesmärgiks uurida, kui oluline on valitsuste vahetumise tihedus demokraatliku režiimi ellujäämisele. Autorile pole teada, et seda varem laiapõhjalisemalt maailmasõdadevahelises Euroopas oleks uuritud. Käesoleva uurimuse põhihüpoteesiks on väide, mille kohaselt on valitsuste keskmise eluea kriteerium olulisem demokraatia kokkuvarisemise põhjuste määratlemisel, kui kaks eelmainitud Adam Przeworski kriteeriumit.

Antud töö eesmärgi täideviimiseks uuritakse kokku 19 Euroopa riiki, kus eri ajahetkedel ajaperioodil 1919-1939 demokraatlikku režiimi viljeldi. Esimeses peatükis keskendutakse riikide lühitutvustusele ning nende kokkupuudetele demokraatiaga. Riikide tutvustused keskenduvad peamiselt riigivõimu ülesehitusele, pöördelistele momentidele riigi võimuladviku kontekstis ning kokkuvõttele, mis püüab selgitada riigi saatuse ning arengusuuna põhjuseid. Eraldatud on riigid, kus suudeti demokraatia säilitada, ning riigid, kus demokraatia režiim hävis enne 1939. aastat. Autoritaarsusesse langenud riikide saatusi on kirjeldatud ka põhjalikumalt, andmaks parema ülevaate demokraatia kokkuvarisemise narratiivsetest teekondadest. Käsitlusest puuduvad riigid, kus ei olnud ühelgi uuritava perioodi ajahetkel võimul demokraatlik režiim. Eraldatud on aga riigid, kus suudeti perioodil 1919-1939 säilida demokraatlikena ning riigid, kus antud ajavahemikus ühe või teisel ajahetkel demokraatia kokku varises.

Teine peatükk sisaldab kolme eelnevalt mainitud kriteeriumi analüüsi, mille abil selgitatakse välja kõikide kriteeriumite efektiivsus võrdleva meetodi alusel. Kõigi kolme kriteeriumi rakendamiseks vajalikud andmed kantakse tabelisse, kus kajastub nii antud kriteeriumi keskne probleem ning lisana veel jah/ei printsiibil püstitatud küsimus riigi demokraatliku säilimise teemal (kas riigis säilis demokraatlik režiim kuni uuritava ajaperioodi lõpuni?). Riigi demokraatlikkus määratletakse Polity IV indeksi abil, mis on käesoleva uurimustöö aluseks demokraatia liigitamisel ning määramisel⁷.

Polity IV on 1974. aastal alguse saanud Polity-nimelise riigikordi analüüsiva statistilise mõõtesüsteemi neljas ning kõige uuem versioon, mis ühtlasi hõlmab ka endas samanimelist

⁷ Polity IV Annual Time-Series 1800-2015. <http://www.systemicpeace.org/inscr/p4v2015.xls>. Vaadatud 14.05.2017.

POLITY indeksit, mis käitub riigi ja demokraatia suhte määratlejana. Polity IV mõõtesüsteemis on välja pandud iga uurimuse alla jääva ajaperioodi aasta kohta uuritavate riikide demokraatiaindeksid alates (võimaluse korral) 1800. aastast 2015. aastani. Minimaalne demokraatiaindeks, mille puhul loetakse riik demokraatlikuks, on POLITY (-10 kuni +10) skaalal +6. Alla antud piirmäära jäävate riikide puhul on juba tegemist anokraatiaga või autoritaarsete riikidega – antud riigid on käesolevast analüüsist ka välja jäetud. Polity IV süsteemis eksisteerib ka variant, mille kohaselt ei ole võimalik anda riigile demokraatiahinnangut, kui riigis eksisteerib kas katkestusperiood (indeks -66), võimuvaakum (-77) või üleminekuperiood (-88).⁸

Poliitilisi mõõtesüsteeme eksisteerib arvukalt, kuid Polity-poolset klassifikatsiooni loetakse üldjoontes üheks pädevamaks ning kõikehõlmavamaks, mistõttu on antud süsteem ka käesolevas uurimuses kasutusele võetud. Siiski tasub hoiduda Polity IV mõõtesüsteemi pimesi usaldamisest. Nimelt on teatud riikide aastate Polity-poolsed demokraatiaindeksi hinnangud vaieldava väärtusega, mistõttu ei ole võimalik võtta riikide demokraatliku režiimi kestvuse ajaperioode puhtalt Polity IV demokraatiaindeksi tabeli põhjal. Näitena, miks ei pruugi Polity IV süsteem olla demokraatliku ajaperioodi määratlemisel täielikult usaldusväärne, võib välja tuua Eesti. Nimelt kestis Polity IV hinnangul kvaliteetsel indeksile vastav demokraatiaperiood kuni 1932. aastani. 1933. aasta on märgitud indeksiga -88, mis tähendab üleminekuperioodi, mille puhul ei ole riigis tegemist ei autoritaarse režiimi, anokraatia ega ka demokraatiaga. Teadupärast võib aga selgesõnaliselt väita, et veel 1933. aasta lõpuks oli Eesti küll poliitkriisis vaevlev, ent siiski funktsioneeriv parlamentaarne demokraatia, kus ei oleks keegi osanud ette ennustada 1934. aasta märtsikuus aset leidnud autoritaarset riigipööret. Teisisõnu on POLITY indeksiga -88 1933. aasta Eesti puhul tegemist pigem eksliku hinnanguga. Polity IV demokraatiaindeks on antud kriteeriumi analüüsimisel küll suunanäitajaks, kuid iga uuritava Euroopa riigi demokraatliku režiimi ajaperiood on täpsuse huvides läbinud eraldi ülevaatuse. Autori isikliku tõlgendamise ning Polity IV antud demokraatiaindeksi hinnangute lahknevusel võib esineda ebatäpsusi, kuid antud eksimused ei tohiks olla piisava kaaluga, et mõjutada analüüsi terviklikku üldpilti.

Esimese kriteeriumi, demokraatiakogemuse, käsitus on võrreldes teise kriteeriumi analüüsiga arutlevam, kuid pakub ka statistiliste andmetega koostatud tabeli (Tabel 1), milles kajastub

⁸ Vt lähemalt Peeter Kenkmann. Eesti 1930. aastate poliitilise režiimi analüüs Polity IV mõõtesüsteemi alusel. Magistritöö. Tartu, 2008.

kõigi 19 uuritava riigi kokkupuude demokraatiaga enne uuritava režiimi algust. Esimese kriteeriumi analüüsis on keskendunud ka Przeworski poolt väljapakutud kriteeriumi definitsioonile, mille täpsustamine võimalikult korrektsete andmete huvides on vajalik. Ka selles analüüsis kasutatakse POLITY indeksit, sätestamaks esialgset kvaliteedinormi demokraatiakogemusele, mille abil eristada demokraatlikke kogemusi omavaid riike demokraatiakogemuseta riikidest.

Przeworski teise kriteeriumi, majandusliku jõukuse, tabeli koostamisel kasutatakse 1929. aasta SKT *per capita* näitu. Majandusandmed tulenevad kõik - välja arvatud üks erand - majandusajaloolase Angus Maddisoni statistikakogumikust „*The World Economy: Historical Statistics*“, kus on esindatud 16 uuritava ajaperioodi Euroopa riigi SKT *per capita* 1990. aasta Geary-Khamis dollarites⁹. Eesti SKT *per capita* andmed pärinevad Jaak Valge vastavasisulisest uurimusest¹⁰. Läti ning Leedu SKT *per capita* andmed uuritava ajavahemiku osas puuduvad.

Kolmanda kriteeriumi, valitsuste keskmise eluea, analüüsimisel lähtutakse tabelis kolmest komponendist: riigi demokraatlike valitsuste arv, nende valitsuste keskmine eluea pikkus kuudes ning demokraatliku režiimi säilimine. Riikide demokraatlike valitsuste arvude tuvastamiseks on kasutatud peamiselt kas riikide valitsuste või peaministribüroode ametlikke veebilehti või Berg-Schlosseri ning Mitchelli poolt toimetatud artiklite kogumikku „*Conditions of Democracy*“. Ka kolmanda kriteeriumi puhul on suuniseks Polity IV demokraatiaindeks, määratlemaks riikide demokraatliku režiimi kestvuse ajavahemikku, kuid seda erisustega eelnevalt väljatoodud põhjustel.

⁹ Angus Maddison. *The World Economy: Historical Statistics*. OECD, 2003.

¹⁰ Jaak Valge. Uue majanduse lähteil: Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923-1938. Tabel 50: Eesti ja Euroopa riikide SKT *per capita* 1990. aasta Geary-Khamis dollarites. *Akadeemia*, 2003, nr. 12.

1. Demokraatiad Euroopas kahe maailmasõja vahel

1.1. Maailmasõjajärgne Euroopa

I maailmasõja lõpp tõi kaasa senise ilmakorralduse ümberkujundamise. 1918. aasta novembrikuus aset leidnud Saksamaa kapitulatsiooni järel asusid võitjariigid konstrueerima Versailles' rahulepinguga jõustuvat sõjajärgset Euroopat, mis pidi vastama uudsele situatsioonile. Olukord ei olnud kergete killast. Relvituks tuli teha sõjakad sakslased, kelle sajandivahetusel aset leidnud majanduslik ning sõjaline esiletõus oli üheks suurvõimude vaheliste pingete peamiseks põhjuseks. Prantslased soovisid Saksamaa sihilikku nõrgestamist, millega Suurbritannia aga ei nõustunud, kartes Prantsusmaa ainsaks kontinentaalse Euroopa suurvõimuks kerkimist. Takistada tuli ka revolutsiooniliste ilmingute levikut Nõukogude Venemaalt, mis tähendas omakorda endise tsaaririigi teatavat isoleerimist rahvusvaheliselt areenilt. Kolmandaks viis Habsburgide impeeriumi ning Venemaa Keisririigi lagunemine Euroopa maakaardi ümbervisandamisele, kuna kobedaks pommitatud sõjamullast oli võrsumas koguni üheksa uut ning suveräänset riiki: Jugoslaavia, Austria, Ungari, Tšehhoslovakkia, Poola, Leedu, Läti, Eesti ja Soome. Versailles' leppega Ida-Euroopas verevalamise peatamist ei saavutatud. Uute riikide tekkega kaasnesid lokaalsed sõjakonfliktid, mis muutsid Euroopa ääreala täieliku väljakujunemise veelgi ettearvamatumaks.¹¹

Kõikide sõjas osalenud riikide majandused olid allutatud vaid ühele eesmärgile, milleks oli sõjatööstuse nõudmistele vastutulemine. Raha lasti trükki kogustes, mis põhjustasid mitmes riigis hüperinflatsiooni, kuna samaaegselt võeti ulatuslikult ka välislaene. Sõjajärgsetel aastatel vabaneti küll majanduslikest kontrollmehhanismidest, kuid sellegipoolest võttis mitmetes riikides majanduse iseseisev taastumine üksjagu aega.

¹¹ Jerzy Holzer. The Heritage of the First World War. - Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39. Comparative Analyses. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: Palgrave Macmillan, 2002, lk 11. Edaspidi refereeritud kui Holzer. Heritage.

Välislaenude tasumine oli raske, mistõttu pandi suur reparatsioonikoormus põhilisele kaotajariigile Saksamaale, kus pärssis vastav kohustus tugevalt majanduse arengut. Kannatada oli saanud ka sõjas osalenud riikide põllumajandus, kus oli puudus inimtööjõust ning kus seisti silmitsi sõja tagajärjel tekkinud põllumaade laostumise ning hävimisega.¹²

Esimene maailmasõda oli tekitanud olukorra, kus Euroopa senine eksistents ei saanud oma varasemalt sissejuurdunud kujul jätkuda. Kõikide riikide jaoks ootamatult kauaks veninud sõjalise konfliktiga kaasnes paralleelselt miljonite elude hukkumine. Sealjuures andis sõda oma tagajärgede näol ka teatud rahvastele võimaluse murda läbi seni Euroopat valitsenud korraldustest.

Leidus ka riike, kus esialgne demokraatlik ambitsioon kärbus kõigest paari aasta jooksul pärast sõda. Verinoortel riikide ei olnud kuigi palju variante, mil moel alustada iseseisvat valitsemist. Kõik Ida-Euroopa uusriigid olid aastaid pidanud taluma autoritaarse impeeriumi ülemvõimu, mille tagajärjel oli kohalike võimuesindajate juhtimiskogemus võrdlemisi nõrk või puudus üldse. Mitmete, nagu näiteks Balti riikide, puhul oli tegemist rahvastega, kes olid saanud esmakordselt otsustusõiguse oma sünnimaa üle. Seetõttu võis tunduda asjakohane võtta päevakorda parlamentaarse võimustruktuuri omaksvõtmine, mis võimaldanuks riigijuhtimisel sõna sekka öelda paljudel ühiskonnakihtidel. Siiski ei võetud maailmasõjajärgset liberalismivaimustust avasüli vastu kõikjal Euroopas samasuguse eufooriaga nagu Balti riikides. Mitme Ida-Euroopa riigi puhul, nagu Ungari, Rumeenia, Bulgaaria, ei saanud puhtavereline parlamentarism kunagi reaalsuseks.

Parlamentaarset valitsemisvormi valiku puhul võeti eeskujuks peamiselt Prantsusmaa Kolmanda Vabariigi konstitutsioon. Euroopa teenekaima parlamentaarset kogemusega Suurbritannia riigikorra identse analoogi efektiivne adopteerimine oleks olnud mitmel põhjusel keerulisem. Lisaks olid üheksa värskelt tekkinud riiki olnud kõik autoritaarse võõrvõimu all, mistõttu võis olulist rolli mängida ka tahe vastanduda varasemalt kogetule. Maailmasõjaeelsed konstitutsioonilised monarhiad hakkasid ka teatud mõttes ajale jalgu jääma, sest monarhi jõupositsioon riikides nagu Holland, Belgia, Rootsi ning ka Suurbritannia, muutus paralleelselt parlamendi võimu suurenemisega vähem võimukamaks. Laiapõhjalisema ühiskonna kaasatusega kaasnes inimestes ka teatav väärtuste

¹² Holzer. Heritage, lk 18.

transformatsioon, mis omakorda kutsus üles vanadele riigivõimudogmadele alternatiive otsima.

1.2. Demokraatlikena säilinud riigid

Esimese maailmasõja ajal neutraalsuse säilitanud **Taanit** ootasidki kogenud Vana Maailma kuningriigina ees ühiskondlikud muutused. Taani näol oli tegemist konstitutsioonilise monarhiaga alates 19. sajandi keskpaigast. Demokraatiani jõuti alles Christian XI 43-aastase valitsusaja lõpuaastatel. Seetõttu oli loomulik, et kui 1912. aastal Frederik VIII asemel võimule tulnud Christian X kiitis 1915. aasta juunis heaks valimisõigust laiendava seadusandluse, jäi tema ise ka endiselt täidesaatva võimu läbiviijaks riiginõukogu presidendi näol.¹³ Hääleõiguse said ka naised, ülemkoja valimiskorda muudeti tunduvalt paindlikumaks ja kuningas ei võinud enam ministreid oma tahte kohaselt kõrvaldada või ametisse nimetada¹⁴.

1905. aastal Rootsist lahku löönud **Norra** kuulutas sarnaselt Rootsi ning Taaniga maailmasõja vältel välja neutraliteedi, mis aga tedagi täielikult konfliktist isoleerinud. Parlamendipoliitikas ei küündinud vasak- ning parempoolsete vastasseisud kunagi riigi valitsussüsteemi ohustavaks. Töölispartei vasak tiib oli 1918. aastal liitunud küll Kominterniga, ent lahkus sealt 1923. aastal, kui neile oli selgeks saanud Moskva soov teiste riikide punarakukeste üle haaret tugevdama hakata. Pärast Esimese maailmasõja lõppu vahetusid valitsused üsna sagedasti: võimul olid nii konservatiivid, liberaalid, kui ka põllumehed. Peamine fookus püsis majanduse stabiliseerimisel, parlament ei muutunud poliittehnoloogia võitlusareeniks. Peamiselt võideldi kõrge tööpuuduse näidu vastu ning ka põhilised erimeelsused olid seotud just antud probleemi käsitlemisega. Populaarseks parteiks osutus aga just Töölispartei, kes esines 1930. aastate valimistel vägagi edukalt. 1935. aastal moodustati ka põllumeeste toel valitsus ning viidi üheskoos läbi mitmeid majanduslikke ning sotsiaalseid reforme.¹⁵

Parlamentaarset riigikorra vastu **Rootsis** oli juba enne Esimest ilmasõda peamiselt konservatiivne poliitblokk, kes seostas rahva riigivõimuga sidumist eksperdiarvamuse olulisuse kahanemise ning täidesaatva võimu nõrgenemisega. Konservatiivid eelistasid, nagu nimigi viitab, konservatiivsemat lähenemist demokraatialle, kus parlament mängiks tugeva

¹³ Alan Palmer. Läänemere maade ja rahvaste ajalugu. Tallinn: Pegasus, 2013, lk 288.

¹⁴ Sulev Valdmaa. Põhjamaade ajalugu. Tallinn: Avita, 1998, lk 157. Edaspidi refereeritud kui Valdmaa.

¹⁵ Valdmaa, lk 159-160.

võimuinstantsi kõrval teisejärgulist rolli ega omaks arvestatavat legislatiivset võimu. Sama suhtumine säilis konservatiividel ka maailmasõdadevahelisel ajal, kuigi jutu tasandilt see kaugemale ei jõudnud, sest ei otsitud aktiivselt võimalust riigikorra destabiliseerimiseks. Pigem oldi nõus antud varianti reaalselt välja pakkuma juhul, kui tekiks kas poliitilise või majandusliku kriisi tagajärjel vastav võimaluseaken.¹⁶

Rootsis eksisteeris küll teatav võimuväline äärmuslus, kuid ükski neist vooludest ei saanud piisavalt kõlapinda, et muutuda reaalseks ohuks valitsuskorrale. Sotsiaaldemokraatide partei kõrval laineharjale tõusnud kommunistid saavutasid 1920. aastate alguses piisavalt tähelepanu, et asuda mõjutama Rootsi poliitika vasakpoolset külge. Sarnaselt Norrale, kui sotsiaaldemokraatidele sai selgeks Kominterni ning Moskva otsene seos kohaliku kommunismikaadriga, otsustati lahti öelda kõigist erepunastest ilmingutest. Veidi suuremat populaarsust omanud paremäärmuslus paistis enim silma aga organiseerimatusena – kolmekümnendatel võis kokku lugeda tervelt 100 paremäärmuslikku organisatsiooni. Peamiselt põllumeestele keskendunud šovinistlikud agitaatorid ei suutnud luua piisavalt ühtset äärmusrinnet, millega parlamendiväliselt silma paista. Teise märgina viitasid fašistliku kalduvusega elementide ebaedule ka kehvad valimistulemused – valimisvõitluses osalenud parteid said vähem kui 1% häältest¹⁷. Majandussurutise kontrollimatuks paisumist välditi aga sotsiaaldemokraatide ning põllumeeste vahelise rahvusliku koalitsiooni loomisega, mille väljakäidud vastumeetmed suutsid muuhulgas ära hoida ka masside tajutava rahulolematuse tekke.¹⁸

Samuti neutraalsena Esimesest maailmasõjast väljunud **Holland** viis sisse 1917. aastal reformi käigus proportsionaalse valimissüsteemi. 1913. aastal parlamendis enamuse saanud liberaalsed parteid ning sotsiaaldemokraadid ei suutnud valitsust moodustada, mistõttu hakati otsima kompromisslahendust, et toime tulla uute esilekerkinud jõududega Hollandi poliitikas. Proportsionaalne valimissüsteem sundis Hollandi parteisid hülgama varasema, majoritaarse valimissüsteemiga seotud taktika, mille kohaselt keskenduti valimisperioodidel eelkõige lokaalsetele keskustele ning sealsele koostööle. Nüüd oli poliitilistel huvigruppidel tarvis laiendada oma toetust terve riigi ulatuses. Põhjused, miks proportsionaalne süsteem Hollandis

¹⁶ Ulf Lindström. Sweden: The Durable Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 431. Edaspidi refereeritud kui Lindström.

¹⁷ Lindström, lk 433.

¹⁸ Ibid., lk 441.

toimis, oli Hollandi valijate lojaalsus oma eelistatud parteidele ning valitsuste paindlikkus probleemidega tegelemisel. Hollandi valijad ei läinud uute liikumiste eufooriaga kaasa, otsustades jääda kindlaks oma algsetele valikutele. Kabinettide paindlikkust iseloomustas ka huvitav taktika kriisidega tegelemisel. Kui tekkis poliitiline kriis arvamuste lahknevusest ühe konkreetse teema puhul, reageeriti situatsioonile valitsuse “väljavahetamisega”, mis tegelikult tähendas sama valitsuse taasennistamist, võttes keskseks teemaks just kriisi põhjustanud probleemi.¹⁹

Euroopa vanimaid parlamentaarseid demokraatiad **Belgia** oli näide riigist, mis vaatamata ühiskonna mitmekesisusele ning tugevatele erihuvidele säilitas suurema vaevata usu demokraatlikesse printsiipidesse²⁰. Relvarahu väljakuulutamise päeval kutsus kuningas Albert I kokku juhtivad isikud kolmest suurimast parteist: katoliiklased, liberaalid ja sotsialistid. Koos lepiti kokku mitmes olulises reformis, mis kujundas Belgia poliitilist elu terve maailmasõdadevahelise perioodi vältel. Hääleõigus kõikidele meestele ning sõjas kas pojust või abikaasast ilma jäänud naistele alates 21. eluaastast tagas laiema ühiskondliku osavõtu poliitikast. Teine põhiseadusereform seadis parlamendi mõlemad koad võrdsele tasandile.²¹

Demokratiseerumisprotsessi majakaks võiks nimetada **Prantsuse** 1870. aastal loodud põhiseadust, kus riik, kus oli varasemast olemas autoritaarse iseloomuga riigikorralduse kogemus, suunas lõviosa võimutäiusest parlamendile, vältides nii presidendi ametikoha poolt potentsiaalset võimu monopoliseerimise ohtu. Kahest koad koosnev Prantsuse parlament oli aga ulatuslikult fragmenteerunud, takistades seetõttu efektiivset valitsemist.²² Kolmas Vabariik oli vastsete riigihakatiste jaoks elavaks näiteks, milliseks võib kujuneda olukord, kui president ei suuda luua võimude lahusust ning balanssi valitud esindajatekoad vahel²³. See aga ei tähenda, et sellest näitest eeskuju võetud oleks.

¹⁹ Frank Aarebrot. The Netherlands: Early Compromise and Democratic Stability. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 328-331. Edaspidi refereeritud kui Aarebrot.

²⁰ Gisele De Meur, Dirk Berg-Schlosser. Belgium: Crisis and Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 59. Edaspidi refereeritud kui De Meur ja Berg-Schlosser.

²¹ De Meur ja Berg-Schlosser, lk 72.

²² Alistair Cole. French Politics and Society. London: Pearson Education, 2005, lk 11-12. Edaspidi refereeritud kui Cole.

²³ Lauri Karvonen, Sven Quenter – Political Institutions and Political Stability. - Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39. Comparative Analyses. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: Palgrave Macmillan, 2002, lk 166. Edaspidi refereeritud kui Karvonen ja Quenter.

Esimese maailmasõja ajaks oli saanud Prantsusmaa arendada vabariiklikku ning demokraatlikku riigihaldust juba üle neljakümne aasta. Sõja-aastatel sõlmitud vaikiv kokkulepe opositsioonilise tegevuse seiskamiseks hoidis pikalt võimul küll vasakpoolset valitsust, kuid sisuliselt taaselustas poliitilise spektri parempoolse tiiva, mis omakorda tagas poliitilise pluralismi jätkumise²⁴.

Esindajatekoda koosnes ligi 500 liikmest, kes esindasid peamiselt oma valimisringkondi. Senat koosnes 30 senaatorist, kes valiti valimiskogude poolt ning mis sisuliselt toimis konservatiivse kontrollmehhanismina alamkoja suhtes. Kuna senatile kuulus õigus Esindajatekojas läbi viidud reformide vetostamiseks, kasutas senat neile usaldatud võimu mitmel korral nende eelistusi mittesoosivate eelnõude takistamiseks – senat pooldas tugevalt linnastumist, mistõttu ei olnud alamkojal lihtne läbi viia näiteks maaelureforme. Valitsuste ebastabiilsuse põhjuseid on mitmeid. Üheks võib pidada Prantsuse revolutsiooni aegadest kinnistunud arusaama, mille kohaselt on valitud üksus alati ülemuslik mittevalitud täidesaatva võimu esindaja üle. Teiseks kardeti võimukaid liidreid, kelle liigse esilekerkimise tõttu kannataksid vabariikluse alustaladeks olevad institutsioonid. Kriisihetkedel pöörduti küll autoriteetsete riigimeeste poole kindlakäelisuse saamiseks, kuid olukorra normaliseerudes moodustati valitsused taas keskpärastest poliitikutest kes ei suutnud täidesaatvat võimu ühtsena hoida.. Parteide suutmatus väljendus peamiselt kindlameelsuse puudumises – valituks osutumise nimel oldi valmis ühte heitma ideoloogiliste vastandite järgijatega. Seetõttu ei omanud parteid suures pildis nii sisulist vahet, kui tegelikult oleks pidanud. Selge enamuse puudumine, parteide nõrkus ning Prantsusmaa regionaalne erinevus tähendas, et valitsustel oli väga raske saavutada konkreetset ning distsiplineeritud toetust parlamendilt.²⁵

Pika parlamentaarse traditsiooniga riigina ei tekkinud **Suurbritannial** 1920. aastatel siseriiklikke probleeme valitsuskorralduse osas. See aga ei tähendanud, et Suurbritannia poliitika ei oleks midagi muutunud. 20. sajandi kolmandal kümnendil tõusis esile võrdlemisi nooremapoolne leiboristide parteiliikumine, mis aktsepteeris täielikult Suurbritannias juurdunud poliitilise süsteemi tingimusi. Samaaegselt taandus liberaalide roll Suurbritannia riigivalitsemises – leiboristide ning liberaalide relevantsuse kohavahetus Suurbritannia näiliselt kaheparteilises süsteemis toimus orgaaniliselt. Samuti ei pidanud Suurbritannia

²⁴ Michel Dobry. France: An Ambiguous Survival. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 179.

²⁵ Cole, lk 11-12.

parlament ega ka valitsused tegelema rahva massilise rahulolematusega, mida võis mõnes teises Euroopa riigis maailmasõdadevahelisel perioodil kohata. Suurbritannia poliitilise eliidi ning sealsete lihtinimeste vahel valitses piisav distants, mis võimaldas saadikutele arvestatavat laveerimisruumi. Ka valitsus oli saanud tänu institutsioonisisestele arengutele parlamendist veidi suurema otsustusõiguse ning seetõttu oli valitsus täidesaatva võimuna ka olukordadele reageerimisel mobiilsem.²⁶

Suure Depressiooni ajaks oli Suurbritannias tekkinud murettekitav välisvaluuta ja kulla väljavool ning tööpuuduse kasv. 1929. aastal vähemusvalitsusena riigi etteotsa pääsenud leiboristid pakkusid üha süveneva majandusliku murekohaga tegelemiseks välja töötute toetuste vähendamise eesmärgiga säilitada tasakaalus riigieelarve. Väljapakutud plaan ei sobinud aga ametiühingutele ning ka mitmed vähemusvalitsuse kabineti liikmed olid lahenduse vastu – tekkis valitsuskriis. Lõpuks otsustati aga ikkagi kärbeta kasuks ning antud otsuse tulemusel lahkusid leiboristide valitsusest liikmed, kellele antud plaan oli vastuvõetamatu. Peaminister Ramsay Macdonald saavutas aga parteiülese kokkuleppe, moodustades rahvusliku koalitsioonivalitsuse, millel oli olemas nii liberaalide kui ka konservatiivide toetus. Üldjoontes jäi aga valitsuskriis üürikeseks ning ühelgi ajahetkel ei muutunud olukord kontrollimatuks. Puudus ka märkimisväärne parlamendiväline surve Suurbritannia poliitikamaastikul, mis oli ühtlasi ka üks põhjustest, mille tõttu oli Suurbritannia maailmasõdadevaheline valitsemissüsteem võrdlemisi stabiilne.²⁷

Poolpresidentialismi valis Weimari eeskujul lõpuks ka **Soome**. Juba autonoomse osana Venemaa tsaaririigis parlamentarismimaitse suhu saanud Soomes esitas president parlamendile heakskiitmiseks peaministri, koostas valitsuse ning eesistus valitsuskabineti koosolekutel, mis keskendusid välispoliitikale²⁸. Esialgu oli ka Soome näol tegemist kaootilise riigiga, kus parlamendisisesed võimumängud takistasid riigivalitsemise täielikku potentsiaali ärakasutamist. Vasakpoolsetele ning soomerootslastele kuulus parlamendis enamus, kuid nende üksmeel tulenes parempoolsete koondvalitsuskabinetide tekke välistamisest. Koalitsiooni, mida koos igakülgselt ja järjepidevalt toetada, ei leidunud –

²⁶ Jeremy Mitchell. United Kingdom: Stability and Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 449-452.

²⁷ Ibid., lk 459-461.

²⁸ Karvonen ja Quenter, lk 167.

ajaperioodil 1919-1930 oli Soomes võimul 14 valitsuskabinetti, millest ainult kaks võisid toetuda parlamentaarsele enamusele²⁹.

Ameerika Ühendriikides 1918. aasta novembrikuus sõlmitud Philadelphia leppega esialgset kuju võtma hakanud **Tšehhoslovakkia** suutis Tomaš Masaryki eestvedamisel veenda Ameerika Ühendriike, et Kesk-Euroopas oli tarvidus uuele, kahest erinevast slaavi rahvast ja Saksa vähemusest kokku pandud üksusele. Ka kodukamaral tehti iseseisvumiseks suuri samme: Tšehhoslovakkia esimeseks peaministriks saanud Karel Kramari eesistumisel kuulutas põllumeeste, sotsiaaldemokraatide, natsionaalsotsialistide, rahvuslike demokraatide ja mitmete teiste poliitiliste üksuste koalitsioon 28. oktoobril 1918 Tšehhoslovakkia iseseisvuse. Esimene, Ühendriikides kirja saanud konstitutsioonimustand oli olemuselt väga demokraatlik, kuid täielikul kujul käiku ei läinudki. Sellegipoolest võeti lõviosa eksiilis vormistatud konstitutsioonist ka uude Tšehhoslovakkia põhiseadusesse, suuresti tänu sealse demokraatia isalikuks valvuriks kujunenud Masarykile. Hoolimata Saksa vähemuse staatusliku rahuolematuse küsimuse pidevast üleskerkimisest ning slovakkide murest riigi liigse Praha-kesksuse pärast suutis Tšehhoslovakkia välja arendada *status quo*, kus oli vähemustel kasulikum riigivõimuga vähemalt teatavalgi määral koostööd teha.³⁰ Kuni 1925. aastani ei tekkinud enamuskvaliteetide majanduslike ning sotsiaalsete küsimuste lahendamise kontekstis. Konsotsiaalsel demokraatial ei lastud tekkida, sest riigis selgelt suurim otsustusõigus kuulus tšehhidele³¹.

Tšehhoslovakkia poliitilised institutsioonid meenutasid küll Prantsuse Kolmanda Vabariigi omi, kuid realselt oli võimu ülesehitus tervikuna teistsugune³². Hoolimata sellest, et president ei selgunud otsevalimiste käigus, oli presidendi ametikoha võimuses laiali saata parlament ning määrata ning maha võtta valitsusi³³. Kurioosne oli aga Masaryki roll demokraatia säilivuse osas. President Masaryk käitus justkui demokraatia kaitseinglina, omades konstitutsiooni järgi ka arvestatavat täidesaatvat võimu, saades vahetada näiteks

²⁹ Lauri Karvonen. Finland: From Conflict to Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 143.

³⁰ John Bradley. Czechoslovakia: External Crisis and Internal Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 87-90. Edaspidi refereeritud kui Bradley.

³¹ Mark R. Thompson. Building Nations and Crafting Democracies – Competing Legitimacies in Interwar Eastern Europe. - Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39. Comparative Analyses. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: Palgrave Macmillan, 2002, lk 31. Edaspidi refereeritud kui Thompson.

³² Bradley, lk 95.

³³ Karvonen ja Quenter, lk 168.

valimistejärgselt parlamenti valitud koosseisu³⁴. Siiski ei haaranud Masaryk kordagi võimu täielikult enda kätte, tegutsedes teataval määral demokraatliku jumaluse kehastust kujutava peenhäälestajana valitsuskorralduse kohal. Võib väita, et Masaryk oli oluline osa demokraatia kaitsmisel, kuid kui mehe isiklik sümpaatia rahvavõimu vastu välja jätta, siis ei oleks saanud olla kindel väites, et Tšehhoslovakkia demokraatia säilis tänu tugevatele demokraatlikele institutsioonidele.

1918. aastal haaras **Iirimaa** vabadusliikumise peamine eestkõneleja partei Sinn Féin poliitilise initsiatiivi, tehes nii suure sammu iseseisvumise suunal. Suurbritannia parlamendi alamkotta valitud Sinn Féini liikmed otsustasid end üles anda hoopis Iirimaal olevas parlamentaarses nõukogus. Iiri riigi üheks esiisaks peetav Éamon de Valera moodustas revolutsioonilise valitsuse – tema juhtimisel koostati ka Iirimaa iseseisvusdeklaratsioon. Aastaid antud probleemiga silmitsi seisnud Suurbritannia sõlmis agressiivsete iirlaste maharahustamiseks pakti, mille kohaselt löödi Iirimaa kaheks – lõunasse tekkis katoliiklik „Iiri Vaba Riik“ ning Põhja-Iirimaale protestantlik, Ulsteri regiooni kuuest maakonnast koosnev üksus, mis pidi jääma Suurbritannia osaks. Olgugi, et ettepanek lõhestas kogu Iirimaa saare vabastamise ees seisva Sinn Féini, allkirjastas partei enamus 1921. aastal siiski vastava leppe. Kuigi otsusele järgnes Iirimaal verine kodusõda leppevastaste fraktsiooni ning leppe pooldajate vahel, saadi üsna pea aru, et kumbki osapool vägivallaga oma eesmärged ei saavuta. Kuigi de Valera juhitud leppevastaste partei vastasus jäi püsima, pandi kodusõja haripunktis kirja Iiri konstitutsioon ning presidendiks valiti lepet toetanud William Cosgrave, kes püsis presidendiametis 1923. aastast 1932. aastani.³⁵ Demokraatia seisukohalt puudus Iirimaal värske riigina aga arvestatav kogemus. Seetõttu võisid alternatiivid tunduda antud valitsemiskorrale ka mõeldamatutena. Iirimaa oli püsinud puutumatuna ka Lääne-Euroopat vaevanud antidemokraatlikest ilmingutest tänu nii geograafilisele kui ka kultuurilisele lahknevusele. Iirimaa valitsuskord sarnanes maailmasõdadevahelisel ajal Tšehhoslovakkiaaga – ka seal oli võimeline üks mees dikteerima sündmuste käiku. Hilisem Riigipea de Valera vastutas Iiri konstitutsiooni demokraatlikuna säilimise eest, pannes rõhku vajadusele juurutada ning austada Suurbritannia alluvuses olemise ajast kaasa saadud parlamentaarseid traditsioone³⁶.

³⁴ Bradley, lk 98.

³⁵ Allan Zink. Ireland: Democratic Stability without Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 269-270.

³⁶ Karvonen ja Quenter, lk 168.

1.3. Demokraatia kaotanud riigid

Pärast esimest maailmasõda üle saja aasta taasiseseisvunud **Poola** valis parlamentaarse demokraatia tee. Alates 1918. aastast puudus Poolal kolm aastat konstitutsioon, võimude lahusus oli reguleeritud aga niinimetatud “lühikese põhiseadusega”, mis tagas riigi peamiste jõustruktuuride balansseeritud tegutsemise pealiskaudsel tasandil. Riigipeale kuulus otsustusõigus peaministri saatuse üle. Samuti oli president ka Poola armee kõrgeim juht. Alates 1918. aastast riigipea ametis olnud Josef Pilsudski hoidis sarnaselt Soomele ka enda käes välispoliitikaga seonduvaid hoobasid, kuigi Poola puhul ei olnud selline säte eraldi fikseeritud. Parlament omas võimu, et saata laiali valitsus või kutsuda tagasi ükskõik milline minister kabinetist. Teisisõnu omas parlament valitsuse üle kontrolli ning võis endalekuuluva legislatiivse võimu delegeerida kas riigipeast presidendile või valitsusele.³⁷ 1921. aastal vastu võetud konstitutsiooni kohaselt kuulus aga presidendile ainult esindusfunktsioon ning valitsust kontrollis tugevalt parlament³⁸. 1919. aastal korraldatud esimesed parlamendivalimised näitasid, et parempoolsed on tugevamad vasakpoolsetest. Hoolimata sellest ei suudetud enamuskooalitsiooni moodustada, sest selle moodustamiseks oleks olnud vaja keskele jäävate parteidega piisavalt head läbisaamist, mida omakorda takistasid aga eriseisukohad plaanitava radikaalse maareformi osas. 1920. aastal suudeti Nõukogude Venemaaga sõjapöörises olemise tõttu ühendada parteideüleselt jõud (välja arvatud Poola kommunistid), kuid esimesed konstitutsioonipõhised valimised 1922. aastal näitasid taas, et parempoolsetel jääb absoluutsest enamusest puudu. Samal aastal toimunud presidendivalimistel otsustas autoriteetne Pilsudski mitte kandideerida, toetades hoopis vasakpoolsete vaadetega Gabriel Narutowiczi, kes ka presidendiks sai. Presidendiks saades mõrvati Narutowicz parempoolsete toetaja poolt, mis muutis Poola poliitilise õhkkonna ebastabiilseks.³⁹

Lisaks pidevatele valitsuskriisidele ning rahvus- ning klassilõhedele ei aidanud riigivõimust head muljet jätta ka kasvav inflatsioon - valitsuse poolt ebaõnnestunud kavandid põhjakäiva majandusega toimetulemiseks süvendasid üha enam võimu ebapopulaarsust. 1926. aastaks oli jõudnud Poola valitsuse ebakompetentsus haripunkti, mille tajus ära ka Pilsudski, kelle poolt väljakäidud päästeprogramm oli niivõrd üldsõnaline, et tagas teataval määral parteiülese

³⁷ Jerzy Holzer. Poland: From Post-War Crisis to Authoritarianism. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 344. Edaspidi refereeritud kui Holzer. Poland.

³⁸ Karvonen ja Quenter, lk 169.

³⁹ Holzer. Poland, lk 346-347.

heakskiidu. Pilsudski vältis koostöö tegemist põhiliste parteide nimega, tuginedes osale sõjaväest, kelle lojaalsuses võis ta kindel olla. Pärast Narutowiczi presidendiks valitud Stanislaw Wojciechowski kaotas oma ameti ning sama saatus tabas ka tema juhitud valitsust. Pilsudski ümberkorraldused nägid ette küll presidendiameti positsiooni tugevnemist, kuid ta ise presidendiks ei hakanud, jättes ameti Ignacy Moscicki kanda. Siiski toimus riigi valitsemine mitmeid valitsusameteid pidanud Pilsudski soovi järgi ning sellega oli ka parlamentaarne eksperiment Poolas lõpule jõudnud.⁴⁰ Valitsuste saamatus ning halvenev majanduslik olukord olid põhjused, mistõttu otsustas Pilsudski 1926. aastal autoritaarse pöörde kasuks.⁴¹

1918. aasta jaanuarikuu lõpus otsustas Maanõukogu kuulutada **Eesti** iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks, kuu hiljem, 24. veebruaril avaldati antud otsus avalikult manifesti näol. Juba järgmisel päeval segas Eesti omariikluse sisseseadmist alanud Saksa vägede okupatsioon, kuid selle kadudes sai Ajutine valitsus taas tööle asuda. Samaaegselt iseseisvussõda Punaarmee vastu pidades ehitati üles Eesti Vabariiki. 1919. aastal leidsid aset juba Asutava kogu valimised, mis pidi kujundama Eesti riigi põhikorra. Põhiseadus tegi Eestist parlamentaarse riigi, kus seadusandlik võim kuulus Riigikogule ning täidesaatev võim valitsusele, mille juhiks oli riigivanem. Loobuti eraldi riigipea institutsiooni loomisest. Kuigi 1920. aastal võeti põhiseadus vastu, oli paljudel Asutava Kogu liikmetel uue põhikorra osas mitmeid kõhklusid, mis väljendusid just valitsemissüsteemi ülesehituses ning mida väljendati tegelikult terve parlamentaarse demokraatia kestvuse vältel.⁴²

Parlamendis valitsenud tugev killustatus ei lubanud tugevaid valitsusi kujundada ega efektiivselt valitseda. Valitsuskriiside asetleidmine kahe aasta jooksul keskmiselt kolmel korral näitas, et stabiilse poliitika viljelemine antud valitsemissüsteemis kulges Eestis keerukalt. Samuti raskendas stabiilset juhtimist tunduvalt riigivalitsemise kontinueedi puudumine, mis oli tingitud ühtlasi ka eraldi riigipea institutsiooni puudumisest: valitsuste vahetudes seiskus taas ka kogu eelnevalt viljeletud poliitikasuund ning antud roteerumise tihenedes muutus igasugune reaalsus poliitika täideviimine kontinuumiks ülesandeks. Samuti ei kujunenud Eestist ka loodetud referendumihiskonda, kus rahvas on peamine riigi ühiskonna

⁴⁰ Holzer. Poland, lk 349.

⁴¹ Stephen Fischer-Galati – Sources of Authoritarianism in Eastern and South-Eastern Europe. - Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39. Comparative Analyses. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: Palgrave Macmillan, 2002, lk 70.

⁴² Holzer. Poland, lk 36-39.

ning tuleviku otsustaja – jooksva seadusandluse osas toimus referendum demokraatlikul ajal vaid ühel korral.⁴³

Leedu esialgne põhiseadus oli parlamentaarne: eksisteeris küll presidendi ametikoht, kuid presidendi sai võimult kõrvaldada kahe kolmandiku parlamendiliikmete nõusoleku korral. Ajutine põhiseadus andis selged võimuhoobad just parlamendi kätte.⁴⁴ Erinevalt Lätist ei saanud presidendist aga parlamendi esispiikrit: esimeseks presidendiks saanud Aleksandras Stulginskis loobus parlamendi esimehe ametist koheselt pärast võimule asumist. 1920-1923 perioodil kuni Põhiseaduse Assamblee kokkukutsumiseni loodi demokraatliku korra vundament. Leedu demokraatia murekohaks oli aga tugevate koalitsioonide puudumine parlamendis. Kristlikud demokraadid ning populistid olid kahe suure parteina pidevalt tülijalal. 1926. aastal pääsesid võimule populistid, kelle võimuliit sotsiaaldemokraatidega süvendas veelgi lõhet koalitsiooni ning opositsiooni jäänud kristlike demokraatide vahel. Veelgi enam põhjustas pahameelt valitsuse otsus sõlmida mittekallaletungileping Nõukogude Venemaaga.⁴⁵ Riigisisene konflikt ning hirm bolševismiohu ees päädis sõjaväelise putšiga, mille tagajärjel pakuti võimu iseseisva Leedu vabariigi vundamendi ladujale Antanas Smetonale. Ajapikku tasalülitati parlament ning 1932. juunikuus antud kõnes tõdes ka president Smetona ise, et Leedus oli toona vaja hakata viljelema riigile iseäralikku valitsusvormi, mitte võtta eeskju otse kas Inglise parlamentarismilt või Itaalia fašismilt⁴⁶.

Samuti iseseisvuseni 1918. aastal jõudnud **Lätis** mõeldi samuti võimalikult demokraatliku režiimi loomisele. Sellegipoolest oli 1918. aastal Lätis sarnaselt teistele Balti riikidele keeruline olukord – novembrikuus kuulus võim veel sakslastele ning ida poolt ähvardas Punaarmee kallaletung. Parlamendi eelkäija Rahvanõukogu seisis silmitsi ka keerulise probleemiga, mille tõttu ei olnud võimalik vabasid valimisi korraldada – suure tõenäosusega oleks läinud arvestatav osa hääletasaagist Läti kommunistidele, kes oma ulmeliste valimislubadustega riigi üle külvasid. Siiski õnnestus 1920. aastal kokku tulla Põhiseaduse Assambleel, kes asus ka põhiseadust välja töötama. Ülimalt demokraatliku konstitutsiooni iseärasuseks oli valimisseadus, mille kohaselt puudus parlamenti pürgijatel valimiskünnis.

⁴³ Mägi, lk 78-79.

⁴⁴ Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda. History of Latvia, the 20th Century. Riia: Jumava, 2006, lk 152. Edaspidi refereeritud kui Bleire jt.

⁴⁵ Alfonsas Eidintas, Vytautas Žalys, Alfred Erich Senn. Lithuania in European Politics, The Years of the First Republic, 1918-1940. Toim. Edvardas Tuskenis. New York: St. Martin's Press, 1999, lk 43-44, 51-53. Edaspidi refereeritud kui Eidintas jt.

⁴⁶ Eidintas jt, lk 113.

Antud nõude puudumise plaaniga sooviti tagada ka kõige pisematele gruppidele võimalus parlamenti pääseda. Teisalt kujutas sellise valimispügala ületamise puudumine endas varjatud ohtu killustatusele ning ebastabiilsusele.⁴⁷ Nii valitigi Läti esimestele vabadele valimistele koguni 16 erineva poliitilise üksuse või partei esindajad⁴⁸. Konstitutsiooni koostamisel jälgiti Šveitsi, Prantsusmaa kui ka Saksamaa eeskju ning arvestati ka naabrite Eesti ja Leedu põhiseadustega. Kompromissina loodi siiski presidendi institutsioon. President oli Seimi esimees, kes osutus valituks just parlamendi, mitte rahva, poolt kolmeks aastaks. Parlament võis presidendi kõrvaldada, presidendil sellist võimu ei olnud.⁴⁹ Ajapikku hakkas Lätis rahulolematust demokraatliku režiimi vastu aga kasvama.

1919. aastal **Weimari** linnas ettevalmistatud samanimelist konstitutsiooni on mitmete uurijate poolt peetud maailma kõige demokraatlikumaks – sellega kaasnes üldine valimisõigus, proportsionaalne esindatus, soosiv suhtumine referendumitesse ning terve plejaad isikute õigusi. Konstitutsiooni luues soovisid autorid vältida teadlikult Prantsuse Kolmanda Vabariigi saatust, kus eksisteeris tugev parlament nõrga presidendiga. Valitsemisvormi võis nimetada poolpresidentialismiks: otsevalimistel riigipeaks valitav president määras ametisse kantsleri, kes alamkoja toetusel täitis valitsusjuhi rolli⁵⁰. Vastuoluliseks osutus aga põhiseaduse artikkel 48, mille kohaselt võis president kriisilukorras seadusandluse asemel välja anda vastavasisulise dekreedid⁵¹. Just eriolukordade tõlgendamine oli see, mis muutis riigivalitsemise ebastabiilseks⁵². Riigipöördeks, Versailles' rahulepingu täitmine, sõja kaotusega kaasnev rusuvus ning majanduslik ebastabiilsus ei lasknud äsja sõja kaotanud riigil koheselt jalgu alla saada.

Weimari vabariigi esimesed aastad möödusidki seetõttu ääretus ebastabiilsuses. Konservatiivid ja keskklassi liberaalid ühildasid jõud sotsiaaldemokraatidega, et jõuga takistada kommunistide võimuletulekut. Konservatiivid ja rahvuslased ei jäänud parlamentaarset riigikorda toetama – vastupidi, mitmel puhul väljendati oma rahulolematust süsteemi vastu üsna avalikult. Samuti ei vahetatud kunagi välja juhtivate sõjaväelaste kaadrit,

⁴⁷ Bleiere jt, lk 146.

⁴⁸ Ibid., lk 148.

⁴⁹ Ibid., lk 153.

⁵⁰ Karvonen ja Quenter, lk 167.

⁵¹ David P. Conradt. The German Polity: Ninth Edition. Boston: Houghton Mifflin Harcourt Publishing, 2009, lk 6. Edaspidi refereeritud kui Conradt.

⁵² Stefan Marschall. Parlamentarism. Baden-Baden: Nomos, 2005, lk 34.

kelle meelest oli Esimese maailmasõja kaotus saabunud liberaalide, sotsialistide ning marksistide reeturlikkuse tõttu.⁵³

Versailles' rahulepinguga kaotati 13% maa-alast, 10% rahvastikust, 15% põllumaast, 44% malmi toodangust, 38% terase toodangust, 26% söe toodangust ning 75% rauamaagi ressurssidest⁵⁴. Sotsiaaldemokraatide poolt juhitud Weimari koalitsiooni algusaastaid iseloomustas kasvõi vägisi kompromisside loomine, et luua vundament demokraatiaks. Rasketel algusaastatel püsis esialgu Weimari koalitsioon aga suuresti koos. Teatav poliitiline stabiilsus saabus aga kahekümnendate aastate keskel, kui stabiliseerus rahandus ning reparatsioonide küsimus sai lahendatud Dawes'i plaani abil. Konservatiivid õnnestus maha rahustada Paul von Hindenburgi presidendiks valimine 1925. aastal ning riik paistis liikuvat süsteemsema stabiilsuse suunas.⁵⁵

Austria vabariik sai moodustatud aladest, mis jäid üle Esimeses maailmasõjas lüüasaanud ning lagunenu Austria-Ungari impeeriumist. Riik koosnes peaaesjalikult Saksa vähemustest, suutes mitte katta ka kõiki sakslastega asustatud alasid. 1918. aasta novembrikuu keskel kuulutati välja Saksa-Austria vabariik, mille prioriteediks sai enese Saksamaaga liitmine. Antud eesmärgi püstitus viitab asjaolule, et juba alates iseseisva Austria riigi algusest oli austerlaste identiteeditunnetus puudulik. Samuti asus Austria demokraatiat alates algusest varjutama ebausk parlamentarismi. Kaks peamist poliitilist parteid, kristlik partei ning sotsiaaldemokraadid, ei saanud kunagi konsensusele, mil viisil Austria riiki juhtima peaks. Samuti tekitas tasakaalutuse tõsiasi, et parlamentarismi peamisteks propageerijateks olnud sotsiaaldemokraadid kuulusid alates 1920. aastast opositsiooni. Selline situatsioon pani parempoolse kristliku partei pentsikusse situatsiooni – kas nad peaksid aktsepteerima “vasakpoolse fenomenina“ kirjeldatud parlamentaarset riigikorda või peaksid nad seisma autoritaarse režiimi eest? Antud küsimus leidis paraku kolmekümnendate alguses ka parlamentarismi jaoks halva vastuse.⁵⁶

⁵³ Conradt, lk 6.

⁵⁴ Folko Arends, Gerhard Kümmel. Germany: From Double Crisis to National Socialism. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 199. Edaspidi refereeritud kui Arends ja Kümmel.

⁵⁵ Ibid., lk 197, 199.

⁵⁶ Peter Gerlich, David. F. J. Campbell. Austria: From Compromise to Authoritarianism. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 41-42. Edaspidi refereeritud kui Gerlich ja Campbell.

1920. aastal loodud Austria konstitutsioon andis mahukama osa võimutäiusest parlamendile, mis koosnes kahest kojast. Alamkojaks olnud Rahvuslik Nõukogu nimetas riigikantsleri, kes pidi vastutama seaduste elluviimise eest. Eksisteeris ka presidendi positsioon, kuid nagu mitme teisegi parlamentaarsena loodud riigistruktuuri puhul, ei omanud president peale esindusfunktsiooni täidesaatvat võimu.⁵⁷ Suur koalitsioon kristlaste ning sotsiaaldemokraatide vahel toimus ainult aastatel 1919-1920, pärast mida valis kristlik partei alati mittevasakpoolse koalitsiooni, jättes sotsiaaldemokraadid opositsiooni. Läbisaamise puudumine kristlaste ja sotsiaaldemokraatide vahel viis poliitilise spektri radikaliseerumiseni, mis veelgi süvendas niigi rahvuslikku identiteeti ükskõiksest suhtunud Austrias poliitilist lõhet. Samuti ei olnud Austria majanduslik ning sotsiaalne olukord piisavalt heal tasemel, et stabiilselt suuta välja kannatada äärmuslike kõikumisi võimuladvikus.⁵⁸ Peaaegu kõigi austerlaste jaoks tähendas riigisuunaline lojaalsus pragmaatilisust – kuniks majanduslikud tingimused soosisid Austrias elamist, oldi ka Austria riigi osas rohkem leplikumad. Kui jõudis pärale aga Suur Depressioon, olid Saksamaaga liitujad ning poliitiline vägivald kiired tulema.⁵⁹

Kreeka omariikluse ajajoon on täis segadusi, mis küll paraku uuritava perioodi keskel välja kujunenud demokraatliku režiimi päästmisele kaasa ei aidanud. Kreeka poliitilist kultuuri iseloomustas juba aastaid enne ilmasõda tugev klientelism, mis säilis ka 20. sajandil. Maailmasõjajärgselt oli kõige suurem roll Kreeka poliitikal mängida Eleftherios Venizelosel, kes polariseeris reformistina kogu Kreeka poliitilise areeni. Rahvuslikust lõhest ning 1916-1917 aastatel aset leidnud kodusõjast lõhenenud Kreeka poliitilised liikumised jagunesid sisuliselt kaheks: anti-venizelistideks ning venizelistideks. Kuna võimule ligipääs tähendas ühtlasi ligipääsu ka ressurssidele, mille jaotus on klientelismi toimimiseks ülima tähtsusega, omandas parteipoliitikas võimule saamine kiiresti ülima eesmärgi tähenduse. Venizelos esindas Kreeka poliitikas uuemat lainet, isikupõhist poliitkultuuri, mis ähvardas hävitada pikaajaliste võimuparteide arhailised tagalad erinevates Kreeka piirkondades. Lõhe eksisteeris ka piirkonniti, kus Venizelost toetati uuemates asulates ning linnades samal ajal, kui traditsioonilisemad klientelismivõrgustikud säilisid näiteks Kesk-Kreekas ja muudes agraarpiirkondades. Kuigi Venizelost ning tema liikumist võis pidada parteide seast kõige

⁵⁷ Austria 1920. aasta põhiseadus. https://www.constituteproject.org/constitution/Austria_2009.pdf. Vaadatud 25.03.2017.

⁵⁸ Ibid., lk 45.

⁵⁹ Thompson, lk 37.

vähem vanale süsteemile sarnaseks, oli Kreeka klientelismikultuurist niivõrd läbi imbunud, et ka Venizelos sellest võõrandumist lubada ei saanud.⁶⁰

Pärast Kreeka allajäämist sõjas Türgi vastu kukutati 1924. aastal Kreeka kuningas Konstantinos I ning kuulutati välja Teine Kreeka Vabariik. Järgnesid mõned aastad kaootilist režiimi, mille kõrghetk oli Venizelose valitsus aastatel 1928-1932, mis tõi Kreeka ühiskonna õuele harvanähtava poliitilise stabiilsuse. Taaskord riiki reformima asunud Venizelos oli stiililt üsnagi autoritaarne, kuid nautis oma valitsusajal siiski ka populaarset toetust. Võimu säilitamine läks Venizelosel ning tema liberaalparteil aga raskemaks siis, kui pärale jõudis majandussurutis. Pärast Suurbritannia kullastandardist lahtiütlemist oli sunnitud Venizelos devalveerima ka drahmi. Seeria poliitilisi manöövreid ei päästnud võimu külge klammerduvat Venizelost ning võimule said ka anti-venizelistid, kes küll kaua võimul ei püsinud. Venizelose vigurid oma kohta päästa süvendasid aga veelgi Kreeka poliitilist kriisi ning siiani eksisteerinud rahvuslikku skismat – tõestuseks sellest oli ka Kreeka sõjaväe järjekordne sekkumine poliitikasse pärast 1933. aasta parlamendivalimisi, kus organiseeriti enamuse võitnud anti-Venizelistide eemaldamiseks sõjaväeline putš. Lõhe aina kasvas ning 1935. aasta nähti ära ka teine riigipööre. 1935. aasta suveks oli aga olukord muutunud pöördumatuks – vabariiki hakati asendama taas monarhiaga. Venizelos ning tema toetajad represseeriti mänguala kõrvale ning kokku kutsutud konstitutsiooniassamblee otsustas taastada monarhia – kuningaks sai Giorgios II, kelle võimuletulekust aasta möödudes kadus ära Kreekas ka parlamentaarne demokraatia. Teisisõnu oli Kreeka poliitika maailmasõdadevahelisel ajal mõõtnatult kaootiline, millel rippus parlamentaarse demokraatia ajal taagina kaelas rahvuslik poolitumine.⁶¹

20. sajandi kättejõudmise ajaks oli seni suurematest tulidest puutumata jäänud **Portugali** kuningriigist arenemas jõudsalt liberaalne rahvuslik riik. 19. sajandi lõpus pead tõstnud vabariiklaste survele suudeti 20. sajandi alguse poole lõhkuda konstitutsioonilise monarhia raames toimunud valitsuste korrapärane vahetumine, *rotativismo*, kahe liberaalpartei vahel mis tulenes sarnaselt Kreekale klientelistlikest kokkulepetest. 1910. aasta revolutsiooniga kukutati kuningriiklik võim, määrati uued riiklikud sümbolid ning kuulutati välja ühena

⁶⁰ Allan Zink. Greece: Political Crisis and Authoritarian Takeover - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 221-223. Edaspidi refereeritud kui Zink. Greece.

⁶¹ Zink. Greece, lk 225-231.

esimestest riikidest Euroopas vabariik.⁶² Vastav kirjeldus viitaks esmapilgul justkui vägagi jätkusuutlikule arengule demokraatia vallas, mis võinuks luua ka tugeva vundamendi demokraatlike põhitõdede seadmiseks.

Vabariiklastega kaasnenud uued tuuled lõhkusid senise oligarhilise süsteemi ning aset leidis muidki ümberkorraldusi, sealjuures tugev sekulariseerimine, mis avaldas tugevat mõju katoliku kiriku positsioonile ühiskonnas. 1911. aasta konstitutsiooni kohaselt kehtestati parlamentaarne režiim, millele lisandus veel erilise sõnaõigusega ning võimuta presidendi institutsioon. Kaheparteiline süsteem asendati mitmepartei süsteemiga, mille fookus asetses valitseva partei peal. Teisisõnu oli tegemist vägagi parlamentaarse konstitutsiooniga, mis soosis valitava rahvakogu võimuteostust autoritaarsele valitsuskorraldusele. Vabariiklaste konkurendiks kerkinud demokraatiapartei valitses küll maailmasõjaaegset Portugali poliitikat, kuid 1915. aastal eemaldati partei korra võimult sõjaväelise riigipöörde käigus. Hiljem nende võim küll taastus, kuid otsustav hoop juba niigi küllaltki ebastabiilse valitsuskabinetide eluajaga riigikorraldusele oli antud. 1917. aastal nähti uut riigipööret, mis ka omakorda kinnitas tõsiasja, et vägivald oli Portugali poliitilisse kultuuri sisse kirjutatud. Tööliste mässud ning vabariiklaste poolt loodud sõjaline kaitseliit kehastasid endas Portugali kommet lahendada poliitilisi probleeme eeskätt verevalmise ning jõudemonstratsiooni läbi.⁶³ 1918. aastaks oli aga Sidonio Paisi diktaatorlik aastane avantüür lõppenud ning Portugal sai jätkata demokraatliku riigina. Võimul püsis küll Demokraatlik partei, kuid manipulatsioonid valimistega ning ka klientelism olid tõusuteel. Ka 1925. aasta valimistel triumfeeris demokraatiapartei, kuid selleks hetkeks ei olnud partei positsioon ega ka riigivõimu struktuur enam kõige kaitstud. 1925. aasta riigipöördekatse näitas taas, et süsteem ei ole enam kuigi kaua jätkusuutlik – riigipöörde läbiviijad saadeti pärast tribunali paari kuu pärast kasarmutesse. 1926. aasta maikuu lõpus enam režiim ning selle kaitseliit vastu ei pidanud – konservatiivide ning katoliiklike gruppide surve viis sõjavägi läbi õnnestunud riigipöörde, mille tagajärjel kaotati parlamentaarne süsteem, asendades selle autoritaarse sõjaväelise režiimiga.⁶⁴

⁶² Antonio Costa Pinto. Portugal: Crisis and Early Authoritarian Takeover - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 360, 356. Edaspidi refereeritud kui Costa Pinto.

⁶³ Ibid., lk 363-364, 368.

⁶⁴ Costa Pinto, lk 378.

Euroopa arengukõveraga võrreldes tihti nihkes olnud **Hispaania** oli juba Esimesele maailmasõjale eelnevalt konstitutsiooniline monarhia, kus mängis riigivalitsemise juures vähemalt näilist rolli ka parlament. Kuigi eksisteeris parlament, ei olnud tegemist kuigi demokraatliku riigikorraga. Aastast 1885 oli kahe Hispaania juhtiva liberaalpartei vahel sõlmitud kokkulepe vaheldumisi valitsemiseks, eesmärgiga säilitada monarhistlikku riigikorda. 20. sajandi teiseks kümnendiks hakkas olukord muutuma, sest tekkinud ühiskondlike pingete tulemusel lagunes eelnevalt kirjeldatud jäik süsteem. Koos sotsialistide lisandumisega fragmenteerus parlament selliselt, et riigivalitsemine muutus sisuliselt võimatuks.⁶⁵ Ülejõukäivaks osutusid Hispaania riigikorrale 1917. aastal aset leidnud kolm kriisi, mis väljendusid tööliste, sõjaväelaste ning suuremat autonoomiat ihkavate katalaanide rahulolematuses⁶⁶. 1917. aasta märtsikuus said alguse nii Valencias kui ka Bilbaos tööliste streigid, kelle esialgsed nõudmised laienesid palgakõrgendustest kuni valitsuse vahetamiseni välja. Kõigele lisaks arendasid Hispaania Pürenee poolsaarel paiknevad sõdurid vandenõusid, nõudes valitsuselt võrdset kohtlemist Hispaania koloonia Maroko sõjakoldes paiknevate Hispaania sõduritega. Hispaania valitsusel ei jäänud muud üle, kui sõjaväelaste nõudmistele vastu tulla, kuna armeed oli tarvis ühiskonnas levivate sotsiaalsete ning majanduslike pingete mahasurumiseks. Lisaks eelnevale otsis tänu Esimesele maailmasõjale rikastunud Kataloonia kapitalistide klass paralleelselt eelnevalt mainitud kahe kriisiga ka suuremat tunnustust Kataloonia iseseisvusele, mille tagajärjeks oli hoopis Barcelonas asunud Kataloonia parlamendi laialisaatmine politsei poolt. Kuigi ükski kolmest kriisikoldest ei suutnud omavahel selget koostööjoont valitsuse üheseks survestamiseks leida, oli kõigi kolme kriisi mõju piisavalt tajutav, et alutada konstitutsioonilise monarhia lõpu algus.

Viimaseks piisaks juba niigi üleajanud kannatuste karikasse oli just tohutu ebaedu Rifi sõjas Marokos, kus 1921. aastal kaotas Annuali lahingus elu tervelt 12 000 hispaanlast. 1923. aastaks määras kuningas Alfonso XIII riigipöörde raames isiklikult uueks peaministriks Kataloonia kindrali Primo de Rivera, kelle juhtimise all sai alguse kaheksa aastat kestnud autoritaarne riigivalitsemine.⁶⁷ Hispaania oli jõudnud riigivalitsemisega tupikusse, kust ei nähtud muud võimalust väljuda, kui ainult võimu tugeva tsentraliseerimise teel. Ülesande keerulisust tõendab asjaolu, mille kohaselt oli paleepöörde raames peaministri kohalt

⁶⁵ Walter L. Bernecker. Spain: The Double Breakdown. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000, lk 402, 404. Edaspidi refereeritud kui Bernecker.

⁶⁶ Ibid., lk 404-406.

⁶⁷ Bernecker, lk 406-411.

eemaldatud Indalecio Prieto avaldanud Primo de Rivera suunas tänu, et uus valitsusjuht vabastas ta ülesandest Hispaaniat juhtida ⁶⁸.

20. sajandi kolmanda kümnendi lõpuks oli Euroopa läbi elanud esimese tõsisema demokraatia kokkuvarisemise laine - Leedu, Hispaania, Poola ning Portugal olid kõik 1926. aasta lõpuks kaotanud demokraatliku riigikorralduse. Teistes Euroopa riikides, kus demokraatlikena jätkati, oli poliitiline olukord jõudnud normaliseeruda kuni punktini, kus ultrakonservatiivsed parlamentaarsed jõud ning kommunistid enam nii aktiivse demokraatiavastase kampaaniaga ei tegelenud. Teadagi oli aga esmapilgul stabiliseerunud poliitiline olukord mitmetes riikides pelgalt ajutine – kümnendi viimane sügis tõi Ameerika Ühendriikidest Euroopasse Suure Depressiooni, mis lõi päralt jõudes riikide sisepoliitilise kaardimaja hoobilt uppi.

1929-1932 aastatel aset leidnud Suur Depressioon oli rahuaja kõige tõsisemaks kriisiks alates alates industriaalrevolutsiooni algusest. Maailma kogutoodang langes 20% võrra. Majanduskriisi peamiseks iseloomujooneks oli tugevalt ühtsena näiva maailmamajanduse süsteemi lagunemine. 23 riiki tõstsid tollitariife ning 32 riiki viisid sisse impordi osas kvoodid. Maailma majanduse absoluutne gigant Suurbritannia valis proteksionismi, saates nii šokilained üle terve Euroopa. Kolmes maailma kaubanduse keskpunktis, New Yorkis, Londonis ja Pariisis, muutus rahanduspoliitika ebastabiilseks. ⁶⁹ Senine maailma finantsreeglistik oli kokku varisemas. Inimeste elatusaseme drastiline langus ning tööpuuduse välkkiire kasv lõi soodsa pinnase niigi ebakindlal tasandil eksisteerinud parlamentaarsetes demokraatias äärmusluse levikuks.

Aastatel 1924-1930 domineerisid Weimari Vabariigi kuldajastul kahte tüüpi valitsused: vähemusvalitsused ning laiapõhjalised paremtsentrismil põhinevad hiid-koalitsioonid. 1928. aastal võimule pääsenud Hermann Mülleri viieparteiline suurkoalitsioon püüdis kahel järgneval aastal säilitada mistahes hinna eest poliitilist stabiilsust. Kahe aasta sisse jäi aga ka Suure Depressiooni puhkemine, mis muutis Saksamaal jätkusuutliku demokraatliku süsteemi säilitamise ütle mata keeruliseks ülesandeks. ⁷⁰ Lisana tuleb märkida, et Weimari Vabariigi vundament sai püstitatud tõsise sõjajärgse kriisi kiuste, mis kätkes endas ka mitmeid riigipöördekatseid. Seetõttu ei võinud parlamentaarset süsteemi säilimises olla kunagi täiesti kindel, kuna Esimese maailmasõja järgsed sisepoliitilised hõõrumised olid erinevate poliitliste

⁶⁸ Bernecker, lk 411.

⁶⁹ Bleiere jt, lk 201-202.

⁷⁰ Arends ja Kümmel, lk 204.

kihtide juurestikust visad kaduma. Nii nagu ka mujal Euroopas, peeti ka Saksamaal päralt jõudnud majandussurutist majanduselu tsükliliseks komponendiks, millega kaasnev negatiivne mõju on vaid ajutine. Hiljem aga mõistes, et Suur Depressioon on rohkemat, kui vaid ajutine tagasilöök riigi majanduses, hakati rahva seas kehtvat mõõnaperioodi seostama juba eksklusiivselt ainult Saksamaa riigivõimu ebakompetentsusega, mistõttu võis kriisist vabanemiseks vaja olla ka ebaharilikke meetmete kasutuselevõttu.⁷¹

Autoritaarse režiimi eest olid ühel või teisel moel alati seisnud nii parempoolsed parteid, kes nägid Saksamaad monarhiana, kui ka vasakäärmuslased, kes soovisid kehtestada proletariaadi diktatuuri. Parlamentaarse süsteemi ainsaks toetajaks olid vasakpoolsetest liberaalid ning katoliiklaste partei, kes aga kemplesid omakorda omavahel, mistõttu ei suudetud moodustada olulistel hetkedel ühtset löögirusikat demokraatia igakülgselt kaitseks. Samuti võis läbikukkunuks lugeda aias aina enam autoriteeti kaotanud presidendi institutsiooni olemasolu. Järjepanu hävisid kantsleriametis ka Heinrich Brüning, Franz von Papen ning Kurt von Schleicher, kes jätsid suutmatusega riiki stabiliseerida alles poliitilise vaakumi. Tühimiku täitis ära autoritaarse režiimi ning absoluutse võimu järele janunev NSDAP eesotsas liikumise juhi Adolf Hitleriga, kes 1933. aasta jaanuarikuus ka kantsleriks nimetati. Järgnes Saksamaa parlamentaarse spektri järk-järguline vaigistamine, mille tagajärjel leidsid oma lõpu nii töölisliikumised, kommunistid kui ka parempoolne eliit.⁷²

Ajapikku kasvas rahulolematus demokraatliku režiimi vastu ka Lätis. 1927. aastaks oli riigi juhtimine jõudnud sinnamaale, kus Karlis Ulmanise eestvedamisel hakati nõudma üha häälekamalt "liigdemokraatliku" konstitutsiooni ümberkirjutamist, mida ei saanud kriitikute sõnul pidada "piisavalt lätimaiseks ning põllumehi toetavaks". Samuti pöördusid demokraatia vastu mitmed Läti intellektuaalid – tuntud autor ning Põllumeeste kogu liige Edvarts Virza iseloomustas Läti parlamenti kui „sajapealist draakonit“, millest tuleks vabaneda⁷³. Nagu mitmetes teistes Euroopa riikides, lõi demokraatia alustalad kõikuma tekkinud majanduskriis, mis andis kriitikutel võimaluse valitsuskorralduse ning elu kvaliteedi vahele selgesõnalise võrdusmärgi tõmmata. Aja möödudes järjest vähem populaarsemaks muutunud Ulmanis otsustas läbi viia 1934. aasta maikuus riigipöörde, mis kulges erilise vastupanuta. Lätlastel jäi vajaka mitmetest tingimustest edukaks demokraatliku riigi ülalpidamiseks: puudu oli tugev keskklass, ühiskond oli eelkõige agraarne ning samuti ei

⁷¹ Arends ja Kümmel, lk 208.

⁷² Ibid., lk 211.

⁷³ Bleiere jt, lk 164.

suudetud luua demokraatlikust režiimist kuvandit, kui eraldi hinnalisest väärtusest⁷⁴.

Räsitud majandussurutisest, kiideti Eesti parlamendi Riigikogu poolt heaks 1932. aastal 12 aasta taguse põhiseaduse muutmise eelnõu. Seistes vastamisi ka uue ning populaarse parlamendivälise vabadussõjalaste liikumisega, prooviti kahel korral panna referendumile põhiseaduse muutmise kava. Parlamendi poolt tulnud konstitutsioon lükati rahva poolt aga kahel korral tagasi, kolmandal korral oli arutelu keskmeks juba tugevat presidendiinstitutsiooni soovinud vapside põhiseaduse eelnõu, mis häälteenamusega ka kodanike poolt heaks kiideti. 1934. aasta 12. märtsil korraldas aga toonane ametisolev riigivanem Konstantin Päts riigipöörde, mille raames suleti vabadussõjalaste kontorid ning arreteeriti nende liidrid. Parlamentaarne demokraatlik kord enam enne Nõukogude Liidu lagunemist taastuda ei jõudnudki.

1930. aastate algus ning sellele eelnenud majanduslik kriisipuhang sai saatuslikuks ka oma identiteediga hädas olnud Austriale. 1927. aastal saatis riigi kaose lävele intsident, mille käigus tapeti paremäärmusliku liikumise *Heimwehr*'i poolt kaks sotsialistidest koosnevasse kaitseliitu kuulunud isikut. Olukorra muutis veelgi rahutumaks kohtuotsus, mille kohaselt jäid tapatalgu läbiviijad karistuseeta. Töölisrahva poolt läbi viidud riigi justiitshoone süütamisele järgnes politsei brutaalne vägivald, mille tagajärjel kaotasid elu 85 tsiviilisikut ning neli kordnikku. 1930. aastaks oli valijaskonna radikaliseerumine ilmne.⁷⁵ Poliitiline äärmuslus oli välja kujunenud ka parlamendis – maailmasõdade vahelisel Austria parlamentarismiajastul domineerinud kristlik partei ei võtnud midagi vasakult poolt tulevat kuulda, eelistades koalitsioone luua parempoolsete erakondadega, mis lõi omakorda pretsedendi, kus arusaamad demokraatlikust vundamendist ning poliitlise pluralismi vajalikkusest hakkasid hääbuma. Sotsiaaldemokraatide ning parempoolsete kodanlike parteide vahelt jooksis läbi selge punane joon, mis iseloomustas suuresti ka demokraatliku Austria parlamentarismi binaarsust. 1933. aastal taandusid formaalse vea tõttu ametist Austria parlamendi kolm presidenti – katkenud valitsuselu kasutas ära kristlikust parteist pärit kantsler Engelbert Dollfuss, kes keelustas järjepanu kõik parteid (sealhulgas ka natsionaalsotsialistide partei) ning hiljem tagatipuks saatis laiali ka parlamendi. Kehtestati nn. “austrofašistlik” konstitutsioon ning riigikord.

⁷⁴ Bleiere jt, lk 170.

⁷⁵ Gerlich ja Campbell, lk 51.

2. Demokraatiakogemuse, jõukuse ning valitsuste elukestuse mõju demokraatia vastupidavusele

2.1. Demokraatiakogemus

Esimese kriteeriumina tuleb vaatluse alla demokraatiakogemuse olemasolu. On oluline mainida, et siinses analüüsis ei lähe demokraatiakogemus arvesse juhul, kui riik ei olnud enne antud teadustöös uuritavat perioodi iseseisev. Näiteks kuna Vene tsaaririigi koosseisus oleva autonoomiana Soomel oli juba enne 1917. aastal aset leidnud iseseisvumist olemas funktsioneeriv ning märkimisväärse suveräänsusega kohalik parlament, ei oldud siiski oma otsustamises täielikult priid suure emamaa võimuhoobadest. Kindlasti eksisteeris küll nägemus ning ka teatav praktiline kogemus parlamentaarse süsteemi toimimisest, kuid demokraatliku riigi suverääanne ning sõltumatu juhtimine erineb siiski oluliselt autonoomiast suurriigi koosseisus.

Demokraatiakogemuse täpsemal hindamisel lähtutakse Polity IV poolt antud demokraatiaindeksist, mis aitab määratleda selgemalt uuritava riigi tegelikku kokkupuudet demokraatlike põhimõtete rakendamisega. Võttes aluseks aga aktsepteeritava Polity IV demokraatiaindeksi madalaima skoori +6, vajaks “demokraatiakogemus” definitsioonina detailsemat lahtiseletust.

Tabel 1. Euroopa riikide varasem demokraatiakogemus enne aastat 1919

Riik	Varasem demokraatiakogemus	Demokraatia säilimine
Holland	Jah	Jah
Suurbritannia	Jah	Jah
Taani	Jah	Jah
Belgia	Jah	Jah
Prantsusmaa	Jah	Jah
Saksamaa	Ei	Ei
Rootsi	Jah	Jah
Austria	Ei	Ei
Norra	Jah	Jah
Tšehhoslovakkia	Ei	Jah
Iirimaa	Ei	Jah
Hispaania	Jah	Ei
Soome	Ei	Jah
Kreeka	Jah	Ei
Eesti	Ei	Ei
Poola	Ei	Ei
Portugal	Jah	Ei
Läti	Ei	Ei
Leedu	Ei	Ei

Allikas: Polity IV Annual Time-Series 1800-2015. <http://www.systemicpeace.org/inscr/p4v2015.xls>. Vaadatud 14.05.2017.

Tabelis 1 väljatoodud 19 riigist kümnel oli olemas varasem demokraatiakogemus, mille Polity indeks küündis enne 1919. aastat vähemalt tasemeni +6. Üle hinde +6 ei kerkinud kunagi enne uuritavat ajaperioodi Hispaania tulemus, kus oli Esimese maailmasõja lõpuks eksisteerinud näiliselt demokraatlik ning parlamentaarne riigikord juba aastakümneid, kuid kus suudeti demokraatlik režiim uuritaval ajaperioodil koguni kaks korda kaotada. Neli riiki

(Belgia, Rootsi, Holland ning Taani) olid jõudnud aga Polity demokraatiaindeksile +7 alles kuue aasta pikkuse aja vältel enne töös uuritava ajaperioodi algust, aastat 1919. Seega tekib Hispaania ja Hollandi võrdlemisel küsimus, mis vajaks täpsustamist: kas kriteeriumi otsitav väärtus on varasema demokraatiakogemuse pikkus või selle kvaliteet? Kas Belgia kuus, Hollandi ja Rootsi kaks ning Taani neli aastat kestnud +7 indeksiga demokraatiaid võis enne uuritava perioodi algust pidada piisavaks “demokraatlikuks kogemuseks”?

Hispaania suutis Polity IV hinnangul saavutada alates 1900. aastast kuni 1922. aastani skoori +6, mille tulemusel võiks väita, et Hispaanial oli olemas veidi pikaajalisem aktsepteeritaval hinnangutasemel demokraatiakogemus, kui nii mõnelgi riigil, kus maailmasõdadevahelisel perioodil suudeti demokraatlikena säilida. Hispaania demokraatia detailsem analüüs näitab aga, et reaalsuses valitses riigis parlamentaarne oligarhia ning klientelismist tingitud demokraatlike põhitõdede omakasupüüdlik ärakasutamine oportunistidest poliitikute poolt, mistõttu tuleks Hispaania eelmainitud üheksa riigi sekka kaasaarvamisse tabeli põhjal niikuinii tugeva skepsisega suhtuda. Ka Przeworski uurimuse kohaselt vastab demokraatia määratlusele opositsiooni suutelisus läbi ausa valimiskonkurentsi võimalolev partei võimult tõrjuda. Ka on oluliseks tingimuseks parlamendiparteide väärikas rotatsioon, mis välistab automaatselt varasemalt taktikeppi hoidnud kaotajapartei reaktsioonilise ning agressiivse tegutsemise.⁷⁶ Seega võib antud määratluse tulemusel mööndustega väita, et demokraatiakogemuse osas mängib olulisemat rolli demokraatliku riigikorra kvaliteet ning tugevus, mitte niivõrd demokraatliku riigikorra pikaajalisus.

Jättes kõrvale demokraatiakogemuse kui mõiste analüüsi ning keskendudes statistikale, kus ei arvestata demokraatia kvaliteeti, võib siiski teha adekvaatse järelduse, mille kohaselt valdav enamus riikidest, kus eksisteerisid enne 1919. aastat kõrgel tasemel toimuvad demokraatlikud võimuteostusstruktuurid, suutsid säilitada demokraatia ka enne Teist maailmasõda. Üheksast riigist vaid kaks, Kreeka ning Portugal, olid Teise ilmasõja eesriide avanemisel kaotanud demokraatliku riigikorra. Demokraatliku majapidamise säilitamise valdavate musternäidistena võib aga välja tuua varasemalt mainitud neli lühiajalise “kvaliteetsema demokraatiakogemusega” (POLITY indeks vähemalt +7) riiki, kus lisaks Teise maailmasõja üleelamisele jätkatakse demokraatia praktiseerimist ka tänapäeval. Kaheksa riigi puhul üheksast, kus otsitav minevikukokkupuude iseseisva rahvavõimu autentse viljelemisega puudus, oli tegemist esmakordselt iseseisvunud riikidega. Eesti, Läti, Leedu ning Soome

⁷⁶ Przeworski jt, lk 166.

vabanesid segaduste ning veriste konfliktide keerisesse paisatud Venemaast, Tšehhoslovakkia ning Austria said iseseisva elu Austria-Ungari keisririigi sundjäänukitena. Iirimaa saavutas suveräänsuse alles 1922. aastal. Ainus riik, millel oli olemas vähemalt oma identifitseeritav ning suveräänne isevalitsemise ajalugu, oli Poola - Poola kuningriigi ning ka *Rzeczpospolita* kõrgajad jäid aga 1919. aastast sisuliselt sajandite tagusesse aega. Demokraatiakogemuseta üheksa riigi puhul tuleb samuti tunnistada, et statistika räägib Przeworski kriteeriumi kasuks – üheksast riigist vaid kolm, Iirimaa, Tšehhoslovakkia ning Soome, suutsid vähemalt 1939. aastani vastu pidada demokraatlikena. Tasub ka ära mainida, et 19 tabelis esitatu seast oli Saksamaa ainsana selline riik, kus oldi iseseisvad enne 1919. aastat, kuid kus ei rakendatud POLITY indeksi hinnangul riigivalitsemisel ühelgi ajahetkel aktsepteeritaval tasemel demokraatiat. Kui pisut väänata autori sätestatud reeglit antud kriteeriumile, võib ka väita, et näiteks Vene tsaaririigi koosseisus autonoomiana tegutsenud Soome parlament oli samuti tuttav demokraatlikus režiimis käibelevate põhimõtetega, millest omakorda järelduks, et ka näiteks Soome demokraatliku eduloo ning säilivuse taga võis olla varasem kokkupuude parlamentaristliku valitsemisvormiga. Antud asjaolu väärrib äramärkimist just selletõttu, et Soome kuulub lisakriteeriumi statistika kohaselt just niinimetatud demokraatiakogemuseta “riskigruppi“, suutes sealt siiski demokraatlikuna välja tulla. Siiski ei oleks õige Soome 1919. aastale eelnenud seost parlamendiga pidada piisavaks, et riiki demokraatiakogemusega riikide sekka liigitada.

Hispaania hilisem demokraatlik kogemus kattuks justkui aga peatüki alguses väljatoodud mõttega Przeworski ja tema mõttekaaslaste ühisteosest, mille kohaselt on demokraatia haavatavam riikides, kus eksisteeris varasem demokraatliku režiimi kukutamise kogemus⁷⁷. 1931. aastal väljakuulutatud Hispaania Vabariik suutis püsida kõigest viis aastat, enne kui riik kisti verisesse kodusõtta, mille tulemusel jäi Hispaania autoritaarseks riigiks veel mitukümmend aastat pärast Teise Maailmasõja lõppu. Sarnaseid sündmusi koges lisaks Hispaaniale ka veel näiteks Kreeka, kus maailmasõdade vahelisel ajal toimunud riigipöörded ning sõjaväe pidev sekkumine poliitikute rindele tegi hellenite riigi demokraatia veelgi haavatavamaks. Pikemalt ei ole aga võimalik demokraatliku režiimi kukutamise kogemust analüüsida, kuna vaid Kreekal ning Hispaanial oli olemas kogemus, kus jõuti kukutada režiime mitmekordselt.

⁷⁷ Przeworski jt, lk 154.

Rakendades antud Przeworski kriteeriumi 1919-1939 aastatel eksisteerinud Euroopa riikide peal selgus ka asjaolu, mis õõnestab antud kriteeriumi pädevust toonaste riikide demokraatliku jätkusuutlikkuse hindamisel. Nimelt kõigi üheksa varasema demokraatiakogemusega ning äsjaleitud iseseisvusega riigi puhul on oluline märkida, et mitmed riigid antud nimistust ei olnud 1919. aastale eelnenud ajal sõltuvad oma siirast ning vabast tahtest. Teisisõnu ei oleks täiesti võrdne võrrelda Balti riike pikaaegset iseseisvust nautinud Vana Maailma riikidega, kuna enne Esimest maailmasõda puudus Balti riikidel vaba valik ning ka reaalne võimalus iseseisvumiseks – Balti riikide kuulumine Vene tsaaririigi koosseisu ei olnud tehtud otsusena Balti rahvaste poolt, vaid antud riigid olid võimsama idanaabri poolt liidendatud. Nii mõjub eelmainitud üheksa riigi võrdlemine ülejäänud riikidega tähtsusetu võidujooksuna, kus teatavas mõttes paratamatul kombel demokraatiakogemust mitteomavad riigid on juba stardipaugu ajal võistluse kaotanud.

2.2. Majanduslik jõukus

Teiseks lisakriteeriumiks teosest „*Millest sõltub demokraatia elukestus*“, on väide, mille kohaselt on jõukamatel riikidel suurem võimalus suuta säilitada demokraatlik režiim. Tabelis 2 on välja toodud riikide SKT *per capita* aastal 1929. 1929. aasta oli viimane aasta, mille majanduslikku statistikat ei mõjutanud Suur Depressioon. Tabelist puuduvad uurimuses muidu esindatud Läti ja Leedu, seda usaldusväärse majandusstatistika puudumise tõttu.

Tabel 2. 1929. aasta Euroopa riikide SKT per capita 1990. aasta Geary-Khamis dollarites

Riik	SKT per capita	Demokraatia säilimine
Holland	5689	Jah
Suurbritannia	5503	Jah
Taani	5075	Jah
Belgia	5054	Jah
Prantsusmaa	4710	Jah
Saksamaa	4051	Ei
Rootsi	3869	Jah
Austria	3699	Ei
Norra	3472	Jah
Tšehhoslovakkia	3042	Jah
Iirimaa	2824	Jah
Hispaania	2739	Ei
Soome	2717	Jah
Kreeka	2342	Ei
Eesti	2182	Ei
Poola	2117	Ei
Portugal	1610	Ei

Allikad: Angus Maddison. The World Economy: Historical Statistics. OECD, 2003, tabel 1c: Per Capita GDP in 12 West European Countries, 1919-1969; Ibid., tabel 1c: Per Capita GDP in 4 West European Countries and Average WEC; Ibid., tabel 3c: Per Capita GDP in Former Eastern Europe and USSR, 1820-1949; Jaak Valge. Uue majanduse lähteil: Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923-1938. tabel 50: Eesti ja Euroopa riikide SKT per capita 1990. aasta Geary-Khamis dollarites. Akadeemia, 2003, nr. 12.

Statistikatabelit koostades joonistub välja selge eraldusjoon, mis jagab tabeli 2 mõtteliselt kaheks: riigid, mille SKT *per capita* ületas 3000 dollari piiri ning riigid, mille SKT *per capita* jäi antud lävepakust allapoole. Tabelist 2 selgub, et riike, mille SKT *per capita* ületas 1929. aastal 3000 dollari piiri, oli kokku 10. Nendest riikidest kaheksa suutsid püsida perioodi 1919-1939 vältel demokraatlike riikidena. Kaks riiki, kus SKT *per capita* ületas küll 3000 dollari piiri, kuid kus demokraatlik režiim kokku varises, olid Saksamaa ning Austria. Riike, kus

SKT *per capita* jäi 1929. aastal alla 3000 dollari, oli nimekirjas kokku seitse. Nendest riikidest vaid kaks, Iirimaa ning Soome, suutsid säilitada demokraatliku ning parlamentaarse riigikorra. Ülejäänud viis riiki, mis jäid alla 3000 dollari SKT *per capita* piiri, ei olnud 1939. aastaks enam demokraatlikud. 10 riigist, mis kuulusid 3000 dollari SKT *per capita* klassi, oli varasem demokraatia viljelemise kogemus olemas seitsmel riigil. Austrial ja Tšehhoslovakkial puudus demokraatiakogemus varasema suveräänse riikluse puudumise tõttu ning Saksamaa maailmasõjaeelset riigikorda ei ole õige nimetada demokraatlikuks. Alla 3000 dollari SKT *per capita* kvalifikatsiooni kuulunud riikidest oli varasem kokkupuude demokraatiaga olnud Kreekal, Portugalil ning Hispaanial – kõik need riigid aga teadupärast kaotasid ühel hetkel demokraatliku riigikorra.

Analüüsides antud statistikat, võib järeldada, et riigi jõukus võib mängida väga olulist rolli riigivalitsemise saatuse määramisel. Valdavas enamuses riikides, kus SKT *per capita* oli üle 3000 dollari aastas, suudeti säilitada ka demokraatlik režiim, mis näib omakorda kinnitavat Przeworski ning teiste teadurite ühisteoses väljatoodud väidet, mille kohaselt on demokraatial suurem võimalus eluspüsimiseks majanduslikult paremal järjel olevates riikides. Teisisõnu kehtib üldises plaanis selline tees ka maailmasõdade vahel eksisteerinud riikide kohta. Maailmasõdade Euroopa riike uurides võib väita, et töötab ka, küll vähesemal määral, paralleelne tees, mille kohaselt oli raskem vaesematel demokraatiatel suuta demokraatlikena jätkata. Alla 3000 dollari *per capita* näitudega riike uurides torkavad selliste riikidena silma Kreeka, Hispaania ja Portugal, kus oli olemas POLITY indeksi kohaselt varasem vähemalt aktsepteeritaval tasemel demokraatiakogemus. Just riigi majanduse võimsuse või õigemini selle puudumisega võib seletada põhjust, mille tõttu mõjusid nii Kreeka, Hispaania kui ka Portugal Przeworski esimese kriteeriumi analüüsimisel anomaaliatena. Przeworski kahe kriteeriumi analüüsi põhjal paistavad silma aga veel kolm riiki, mis ühelegi kriteeriumites püstitatud väidetele ei vasta, kuid sellegipoolest demokraatlikena uuritava ajaperioodi lõpetasid. Iirimaa, Soome ning Tšehhoslovakkia olid riigid, kus puudus varasem iseseisva riigi demokraatliku valitsemise kogemus. Samuti jäävad Iirimaa ning Soome SKT *per capita* näitusi analüüsides alla 3000 dollari piiri, mis tähendab, et tegemist ei olnud Euroopas jõukuse poolest kõrgel kohal olevate riikidega. Tšehhoslovakkia ületab küll väljakujunenud 3000 dollari künnise, kuid sedagi võrdlemisi napilt. Kõigi kolme riigi näide iseloomustab taaskord tõsiasja, et iga Euroopa riigi toonane saatus sõltus mitmest erinevast tegurist, mida raamidesse paigutatud üldistuse abil ei ole võimalik täpselt selgitada. Teisisõnu nii Tšehhoslovakkial, Soomel kui ka Iirimaal puudus nii iseseisva riigi demokraatliku juhtimise

kogemus kui ka majanduslik jõukus, mis kinnitab antud riikide juhtumite erilisust demokraatia säilitamise osas.

Kriteeriumi rakendamisel antud ajajärku jäi negatiivse märkusena uuritavate riikide tabelist välja Läti ja Leedu, kus kompetentne majanduslik statistika puudub. Kui aga kasutada tabeli käigus väljakujunenud 3000 dollari piirmäära, siis võib ka eeldada, et Läti ja Leedu jäänuks Eestiga samasse suurusjärku kuuluva SKT *per capita* näidu omamisel antud piirmäärast allapoole. Läti ja Leedu mõtteline lisandumine eelmainitud seitsme riigi sekka tähendaks, et alla 3000 dollari SKT *per capita* riikide demokraatia kokkuvarisemise protsentuaalne tõenäosus suureneks antud kriteeriumi puhul veelgi. Kriteeriumi analüüsimisel esilekerkinud mõttelise 3000 dollari piirmäära kasutamisesse ei saa küll täie rangusega suhtuda. Näiteks alternatiivse variandina 17 tabelisoleva riigi SKT *per capita* kollektiivse keskmise välja arvutamisel kuulunuks demokraatia säilitanud Tšehhoslovakkia tabeli alumisse ossa, muutes küll nii antud kriteeriumi ebausaldusväärsemaks. Erinevate meetodite kasutamisel oleks muutujate suurus siiski väike ning tervik suuresti sama, üldjoontes võib Przeworski teise kriteeriumi kvaliteeti maailmasõdadevahelisse aega paigutamisel suhtuda hästi.

2.3. Valitsuste keskmine elukestus

Viimaseks kriteeriumiks demokraatliku riigikorra jätkusuutlikkuse analüüsimisel maailmasõdadevahelises Euroopas on valitsuste vahetuste tihedus, mida võrreldakse kahe eelneva Przeworski poolt pakutud kriteeriumiga. Nimelt oletatakse, et mida pikem oli maailmasõdadevaheliste Euroopa riikide valitsuste keskmine eluiga, seda suurema tõenäosusega suudeti säilitada ka demokraatlik režiim.

Tabel 3. Euroopa riikide demokraatlike režiimide keskmise eluea pikkus ning demokraatlike valitsuste koguarv ajavahemikus 1919-1939

Riik	Demokraatlike valitsuste arv	Keskmine (kuud)	Demokraatia säilimine
Rootsi	4	60	Jah
Holland	8	30	Jah
Suurbritannia	9	26	Jah
Iirimaa	8	25	Jah
Taani	10	24	Jah
Norra	13	18	Jah
Tšehhoslovakkia	13	18	Jah
Belgia	15	16	Jah
Kreeka	9	12	Ei
Soome	19	11	Jah
Austria	15	10	Ei
Läti	19	9	Ei
Saksamaa	17	9	Ei
Eesti	20	8	Ei
Leedu	10	7	Ei
Prantsusmaa	32	7	Jah
Poola	13	5	Ei
Hispaania	10	4	Ei
Portugal	26	3	Ei

Allikad: Gerlich ja Campbell, lk 48; De Meur ja Berg-Schlosser, lk 76; Varrak, lk 117; Arends ja Kümmel, lk 205; Aarebrot, lk 331; Kreeka valitsuse peasekretariaat. http://www.ggk.gov.gr/?page_id=776&sort=time. Vaadatud 15.05.2017; Prantsusmaa siseministeeriumi ametlik kodulehekül. <http://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Histoire/Les-ministres-de-1789-a-1946/Troisieme-Republique>. Vaadatud 12.05.2017; Leedu valitsuse ametlik kodulehekül. <http://lrv.lt/lt/apie-vyriausybe/ankstesnes-vyriausybes/laikotarpis-1918-1940>. Vaadatud 14.05.2017; Läti valitsuse ametlik kodulehekül. <http://www.mk.gov.lv/en/content/ex-prime-ministers-republic-latvia>. Vaadatud 14.05.2017; Soome valitsuse ametlik kodulehekül. <http://valtioneuvosto.fi/en/government/history/governments-and-ministers/report/-/r/v>. Vaadatud 12.05.2017; Iirimaa peaministri ametlik kodulehekül. [http://www.taoiseach.gov.ie/eng/Historical Information/History of Government](http://www.taoiseach.gov.ie/eng/Historical%20Information/History%20of%20Government). Vaadatud 13.05.2017; Suurbritannia valitsuse ametlik kodulehekül. <https://www.gov.uk/government/history/past-prime-ministers>. Vaadatud 15.05.2017; Poola valitsuse ametlik kodulehekül. <https://www.premier.gov.pl/ludzie.html>. Vaadatud 13.05.2017; Portugali valitsuse ametlik kodulehekül. <http://www.portugal.gov.pt/pt/o-governo/arquivo-historico/chefes-de-governo/chefes-de-estado.aspx>. Vaadatud 12.05.2017; Rootsi valitsuse arhiiv. <http://web.archive.org/web/20150215002042/http://www.regeringen.se/sb/d/2460/a/14591>. Vaadatud 12.05.2017; Hispaania valitsuse ametlik kodulehekül. <http://www.lamoncloa.gob.es/consejodeministros/historico/Paginas/index.aspx>. Vaadatud 09.05.2017; Norra valitsuse ametlik kodulehekül. https://www.regjeringen.no/no/om-regjeringa/tidligere/ministerier_regjeringer/opplosningen-av-unionen-med-sverige/departementsinndeling-1905-1940/regjeringsliste-1905-1945/id438665. Vaadatud 13.05.2017; Taani peaministri ametlik kodulehekül. http://www.stm.dk/Index/mainstart.asp?_p_8174.html. Vaadatud 13.05.2017; Tšehhi valitsuse ametlik kodulehekül. <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr>. Vaadatud 13.05.2017.

Märkus: Tabelis esindatud demokraatlike valitsuste arv välistab valitsuste lisamise, mis olid võimul ajal, mil uuritavas riigis valitses autoritaarne riigikord. Uurimisaluste demokraatlike perioodide ajaperioodide määratlus on koostatud käesoleva bakalaureusetöö autori poolt läbiviidud riikidepõhise analüüsi ning Polity IV demokraatiaindeksi koondtulemusel.

Tabelisse 3 kuuluvast 19 riigist üheksa olid 1939. aastaks demokraatliku režiimi kaotanud. Valitsuste vahetuse tihedust analüüsides selgub vahest kõige tugevamini demokraatia säilimise seos valitsussüsteemi jätkusuutlikkusega. Joonistub välja mõtteline eraldusjoon, mille tulemusel poolitub tabel kaheks: riigid, kus keskmine valitsuse eluiga ületas 11 kuu piiri ning riigid, kus ei ületanud. 10 riigist, kus keskmine valitsuste eluea pikkus demokraatliku režiimi ajal oli vähemalt 11 kuud, ei suutnud vaid üks riik 1939. aastaks demokraatliku riigikorda säilitada. Selleks riigiks oli Kreeka, kus kaotati demokraatia 1935. aastal aset leidnud riigipöörde tagajärjel. Ülejäänud üheksa riigi seast, kus valitsuste eluspüsimise keskmine näit jäi alla 11 kuu, kaotasid demokraatia koguni kaheksa riiki. Ainsaks erandiks, kus alla 11 kuu pikkuse valitsuste elupikkuse keskmise juures suudeti demokraatliku valitsemisvormi uuritava ajaperioodi lõpuks säilitada, oli Prantsusmaa. Prantsusmaa valitsuste keskmine eluiga on küll lühike seoses riigi kaootilise poliitkultuuriga, kuid sellegipoolest ei astunud kordagi demokraatiaradadelt otsustavalt kõrvale. Valitsuste eluea keskmise osas edestab Prantsusmaa vaid Portugali ning Hispaaniat, olles aga samal pulgal Poolaga – kõik kolm Prantsusmaaga võrreldavat riiki kaotasid vähemalt esimest korda demokraatliku riigikorra juba aastaid enne Suurt Depressiooni. Teisisõnu on Prantsusmaa omapäraseks nähtuseks, kus antud statistiline andmestik valitsuste eluea stabiilsust ei soosi, hoolimata demokraatlikuks jäämisest. Kui 1930. aasta välja jätta, näib Soome⁷⁸ keskmise valitsuse eluea pikkuseks piirmääraks oleva 11 kuud, edestades kahe kuuga 1934. aastal autoritaarsusesse langenud Lätit, kuid jäädes alla eelnevalt mainitud Kreekale kui ka Belgiale.

Varasema kahe kriteeriumi puhul statistiliste näitajate poolest küllaltki sarnase saatusega välja paistnud kolmiku Iirimaa, Tšehhoslovakkia ning Soome vahel lööb välja erinevus valitsuste keskmise eluea mõõtmisel. Tšehhoslovakkias ning Soomest on selgelt stabiilsema näitajaga Iirimaa, kus valitsuste keskmine eluea pikkus küündis kahe aasta ja ühe kuuni – Tšehhoslovakkia valitsuste eluea keskmine, 18 kuud, jääb alla Irimaale⁷⁹. Riike, kus oli olemas varasem kompetentne demokraatiakogemus, ning SKT *per capita* 1929. aastal ületas

⁷⁸ Soome valitsuste keskmise eluea analüüsimisel tuleb nentida, et uuritava ajaperioodi 1919-1939 jooksul jääb välja aasta 1930, kuna Polity IV hinnangul oli Soomes tegemist antud aastal üleminekuperioodiga (demokraatiaindeksi näit on -88). Ilmselt peitub siin sellise hinnangu seos Soomes antud ajahetkel pead kergitama asunud paremäärmusliku laine tagajärjel tekkinud vasakpoolsuse vastasusega, mille tõttu keelustati näiteks ka kommunistide poliitiline tegevus.

⁷⁹ Tšehhoslovakkia puhul on ka oluline ära märkida, et 1938. aastal eriolukorras loodud Teise Vabariigi näol oli Polity IV mõõtesüsteemi hinnangul tegemist võimuvaakumis oleva riigiga (POLITY indeks -77), kuid sellegipoolest oli tegemist demokraatlikel alustel toimiva riigiga.

3000 dollari piiri ning kus valitsuste keskmine eluea pikkus ületas 11 kuu piiri, oli kokku kuus: Holland, Belgia, Rootsi, Taani, Norra ning Suurbritannia. Kõik kuus riiki olid sealjuures pikaajalised parlamentaarsed riigid, kus omariikluse ning poliitilise kultuuri järjepidev areng oli suutnud luua piisavalt tugeva juurestikuga riigivalitsemiste traditsioonid, mis suutsid üle elada mõlemad maailmasõjad, Suure Depressiooni, ja ka äärmusluse üle-Euroopalise tõusulaine. Riigi jõukuse olulisuse kriteeriumile astuvad vastu aga nii Iirimaa, Soome kui ka Tšehhoslovakkia - ükski neist kuulunud enne Suurt Depressiooni Euroopa rikkaimate riikide hulka ega ei omanud ka varasemat iseseisva riigi demokraatliku juhtimise kogemust, kuid sellegipoolest suutsid säilitada demokraatliku valitsemise. Kümnest riigist, kus suudeti uuritava ajaperioodil säilida demokraatlike riikidena, olid üheksa riiki need, kus valitsuste eluea keskmine ületas 11 kuu piirmäära. Kui demokraatlikuna uuritava ajaperioodi lõpetanud Prantsusmaa välja jätta, siis allesjäänud kaheksa riiki, kus valitsuskabinetide eluea keskmine ei küündinud 11 kuuni, kaotasid kõik demokraatliku riigikorra. 19 uuritud riigi seas oli vaid üks riik, Kreeka, kus valitsuskabinetide keskmine eluiga oli küll Euroopa kohta keskmisest kõrgem, kuid kus sellest hoolimata demokraatlikena jätkata ei suudetud.

Teisisõnu võib antud statistilistest näitajatest järeldada, et kõrge valitsuste eluea korral oli väga suur tõenäosus jääda demokraatlikuks riigiks kogu uuritava ajaperioodi vältel; teisalt joonistub välja aga üle-Euroopaline tõsiasi, mis viitab valitsuste ebastabiilsusele ning liigtihedale roteerumisele, kui ühele hálbele, millel paistab olevat arvestatav seos demokraatliku riigikorra kaotamisega. Tuleb ka ära mainida, et ka antud kriteeriumi ei saa pidada üldistatult täielikult toimivaks. Peamiselt võib tekkida erisus määratluses, kui pikalt kestis uuritava riigi demokraatlik süsteem. Seetõttu võib erineda ka valitsuste arv ning omakorda ka valitsuste eluea keskmine pikkus. Kuid antud statistilise kõikumise amplituut ei tohiks olla piisav, et moonutada tabeli poolt edasikandunud ideed autoripoolse kriteeriumi salongikõlblikuse osas – statistiliselt on selge, et kõrgema demokraatlike valitsuste keskmise elueaga riigid suutsid suurema tõenäosusega säilitada uuritava ajaperioodil demokraatliku valitsuskorralduse. Minimaalseid erisusi võis tekkida ka valitsuste vahetumise kindlaksmääramisel – antud uurimuses ei eristatud ühe ja sama peaministriga valitsusi, kui näiteks koalitsioon ning peaminister säilisid. Ka antud statistiline kõikumine ei mõjuta eriliselt tabeli poolt kajastatavat. Nii selgub ka antud analüüsist, et kolme kriteeriumi võrdluses on osutunud täpseimaks bakalaureusetöö autori väljapakutud demokraatlike valitsuste keskmise eluea pikkuse kriteerium.

Euroopa demokraatlike riikide kokkuvarisemise põhjuseid kahe maailmasõja vahelisel ajal

Kokkuvõte

Kahe maailmasõja vaheliste Euroopa riikide demokraatiate kokkuvarisemise põhjuseid on erinevates ajalookäsitlustes mahukalt uuritud. Käesolevas bakalaureusetöös läheneti probleemile süsteemselt, üritades rakendada statistilistel andmetel põhinevat uurimusmeetodit.

Bakalaureustöö metoodika aluseks võeti Adam Przeworski juhitud meeskonna laiapõhjaline demokraatia elukestuse analüüs, kust valiti välja sealses uurimuses kasutatud kriteeriumite kogumist kaks näitajat, mida oli võimalik rakendada ajavahemikus 1919-1939 eksisteerinud Euroopa demokraatlike riikide puhul. Esimeseks kriteeriumiks oli varasem demokraatiakogemus. Nimelt tõestas Przeworski uurimisprojekt, et varasemat demokraatiakogemust omanud riikides on suurem tõenäosus demokraatliku režiimi säilimiseks. Teiseks kriteeriumiks oli aga riigi majanduslik jõukus. Przeworski meeskonna uurimisprojekti analüüsis tõestati, et mida suurem on riigi jõukus, seda vastupidavam on demokraatia. Kolmandaks käesoleva uurimistöö analüüsikomponendiks oli autoripoolne kriteerium, mis keskendus Euroopa demokraatlike valitsuste keskmise eluea pikkusele maailmasõdadevahelisel perioodil.

Vaatlusalusteks oli 19 Euroopa riiki, kus aastatel 1919-1939 valitseti vähemalt ühel aastal demokraatlikult. Demokraatliku režiimi vastavust määrati rahvusvaheliselt aktsepteeritud mõõtesüsteemi Polity IV demokraatiaindeksi abil, mille kohaselt vastas demokraatiale riigikord, mille demokraatiaindeksiks oli vähemalt +6.

Bakalaureustöö uurimiseesmärgiks oli analüüsida demokraatiate elukestust kõigi kolme kriteeriumi alusel ning võrrelda saadud tulemusi omavahel. Töö hüpoteesiks oli, et autori pakutud kriteerium on olulisem, kui kaks Przeworski uurimusest laenatud kriteeriumi.

Bakalaureustöö esimeses peatükis keskenduti referatiivselt kõikide uurimuses käsitletud riikide lühituvustusele maailmasõdadevahelise perioodil. Peatükis kajastati sündmustikku kirjeldavalt uuritavate riikide kokkupuuteid äärmusluse ning majanduslike väljakutsetega. Ülevaate eesmärgiks oli esitleda uurimusala riikide erisusi, et omada paremat lähtepunkti analüüsiks konkreetsete kriteeriumite alusel. Esimeses alaosas keskenduti Esimese maailmasõja järgse Euroopa olustiku kirjeldamisele, loomaks kujutust maailmasõdadevahelise Euroopa sõjajärgsest lähtepunktist. Teises alaosas kirjeldati lühidalt riike, kus ei toimunud demokraatia kokkuvarisemist. Pikemalt ja narratiivsemas võtmes käsitletakse kolmandas alaosas aga riike, kus ei suudetud 1930 aastate lõpuni demokraatlikku režiimi säilitada.

Teise peatüki eesmärgiks oli analüüsida kõiki kolme eelmainitud kriteeriumi kolme eraldi tabeli abil, selgitamaks välja kriteeriumite pädevust kahe maailmasõja vahelise Euroopa kontekstis. Selgus, et esimest Przeworski kriteeriumi võib kahe maailmasõja vahelise perioodi kontekstis pidada üldjoontes pädevaks. 10 riigist (kaasaarvatud Hispaania), kus eksisteeris varasem arvestatava POLITY indeksiga demokraatiakogemus, suutsid uuritava ajaperioodi vältel demokraatlikena püsida seitse riiki, mis teeb antud kriteeriumielemendi õnnestumise määraks 70%. Analüüsides argumendi paralleelset poolt, mille kohaselt oli demokraatiakogemusega riikidel keerulisem säilitada rahvavõimule tuginev valitsusvorm, oli õnnestumise tase antud kriteeriumil veidi ebatäpsem: üheksast juhtumist, kus varasem demokraatiakogemus puudus, olid kuus riiki sellised, kus ühel või teisel hetkel demokraatia autokraatia vastu vahetati. Teise küljena väljatoodud kriteeriumielement pidas paika 66% ulatuses, näidates siiski, et demokraatiakogemusega riikide hulgast suutsid uuritava ajaperioodi lõpuni demokraatlikena vastu pidada vaid vähesed.

Teise peatüki teine alaosa on pühendatud Przeworski teise kriteeriumi paikapidavuse analüüsile. Uuriti kriteeriumi, mille kohaselt määrab riigi majanduslik arengutase demokraatia vastupidavuse tõenäosuse. Koostati teine tabel (Tabel 2), mis sisaldas 17 uuritava riigi 1929. aasta SKT *per capita* näitu 1990. aasta Geary-Khamis dollarites ning riikide demokraatia säilimise näitu. Selgus, et kümnest riigist, kus SKT *per capita* 1929. aastal oli rohkem kui 3000 dollarit, suutsid kaheksa säilitada demokraatia, st õnnestumise määraks on 80%. Paralleelselt aga seitsme riigi seast, kus jõukus jäi eelnevalt väljapakutud 3000 dollari mõttelisest piirmäärast allapoole, ei suutnud demokraatiana lõpuni minna viis riiki. Teisisõnu oli riikide, kus SKT *per capita* jäi alla 3000 dollari piiri, autoritaarsesse režiimi langemise võimalikkuseks 71%.

Teise peatüki kolmandas alaosas analüüsiti käesoleva uurimuse autori pakutud kriteeriumi, milleks oli Euroopa demokraatlike riikide valitsuste keskmine eluiga. Loodi kolmas tabel, mis sisaldas 19 uuritava riigi demokraatlike valitsuste arvu ajavahemikus 1919-1939, demokraatlike valitsuste keskmise eluea pikkust ning demokraatia säilimise näitu. Autoripoolne kriteerium paistis tabelis selgunud andmete põhjal olema kõige täpsem. 10 riiki, kus demokraatlike valitsuste eluea keskmine näitaja püsis üle 11 kuu, säilitasid demokraatia üheksa riiki, tehes kriteeriumi õnnestumise tasemeks 90%. Üheksa riigi hulgast, kus demokraatlike valitsuste elukestuse keskmine jäi alla 11 kuu piirmäära, säilitas demokraatliku režiimi ainult üks, seega oli selliste riikide demokraatia kokkuvarisemise tõenäosuseks 88%.

Analüüsipeatüki põhieesmärgiks oli kolme kriteeriumi eraldi sooritatud tabelipõhise analüüsi tulemusel välja selgitada bakalaureusetöö hüpoteesi paikapidavus. Kokkuvõttes selgus, et autoripoolne kriteerium, mille kohaselt on demokraatlike valitsuste tihe rotatsioon demokraatliku režiimi vastupidavusele ohtlik, ennustas kahest Przeworski kriteeriumist täpsemini 1919-1939 aastatel eksisteerinud demokraatlike režiimide nii kokkuvarisemist kui ka säilimist.

Põhimõtteliselt võiks tulevikus kujuneda Przeworski poolt väljapakutud majandusliku jõukuse kriteeriumist ka vägagi aktsepteeritav analüüsimeetod, kuid hetkel pärsib kriteeriumi täispotentsiaali saavutamist maailmasõdadevahelises Euroopas antud ajajärgu majandusliku statistika puudulikkus. Przeworski demokraatiakogemuse kriteeriumi baasformaat on samuti selgelt mõistetav, kuid maailmasõdadevahelises kontekstis raskendab argumendi täpsuse ning kontseptsiooni paikapidavust vastsündinud demokraatlike riikide olemasolu. Seetõttu võib kokkuvõtlikult ka väita, et valitsuste keskmise eluea kriteerium on vähemalt hetkeseisul olulisem demokraatiakogemuse kriteeriumist ning riigi jõukuse läbi SKT *per capita* kriteeriumist. Olukord võib muutuda juhul, kui ajaloolastel on olemas analüüsimiseks ammendav majanduslik statistika, mille põhjal võimaldaks toonaste riikide demokraatlikke omapärasid veelgi täpsemalt ennustada.

Valitsuste keskmise eluea kriteeriumi uurimine tulevikus tundub olema samuti perspektiivikas. Mõõtskaalat saaks tulevastes uurimustes rakendada hilisemate ajajärgude puhul, laiendades ühtlasi ka uuritavate riikide geograafiat, st riikide arvu.

Viidatud allikad ning kirjandus

Allikas

Austria 1920. aasta põhiseadus

https://www.constituteproject.org/constitution/Austria_2009.pdf

Vaadatud 12.05.2017.

Kirjandus

Frank Aarebrot. The Netherlands: Early Compromise and Democratic Stability. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Folko Arends, Gerhard Kümmel. Germany: From Double Crisis to National Socialism. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Dirk Berg-Schlosser, Jeremy Mitchell. Toim. Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-1939: Comparative Analyses. Basingstoke, London Palgrave Macmillan, 2002.

Dirk Berg-Schlosser, Jeremy Mitchell. Toim. Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939: Systematic Case Studies. Basingstoke, London: Macmillan press, 2000.

Walter L. Bernecker. Spain: The Double Breakdown. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda. History of Latvia, the 20th Century. Riia: Jumava, 2006

John Bradley. Czechoslovakia: External Crisis and Internal Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Stefano Braghiroli. The Challenges to Democracy in the Interwar Period: Lessons from the Past Relevant Today. – CEU Political Science Journal, 2007, nr. 4
https://www.academia.edu/205149/The_Challenges_to_Democracy_in_the_Interwar_Period_Lessons_from_the_Past_Relevant_Today_Poland_Lithuania_and_Czechoslovakia_in_an_Extended_Rokkanian_Perspective. Vaadatud 14.05.2017.

Giovanni Capoccia. Defending Democracy: Reactions to Political Extremism in Inter-War Europe. - European Journal of Political Research , 2001, nr. 39, lk 431-460.;
isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1521414.files/.../Capoccia%202001.pdf. Vaadatud 14.05.2017.

Alistair Cole. French Politics and Society. London: Pearson Education, 2005.

David P. Conradt. The German Polity: Ninth Edition. Boston: Houghton Mifflin Harcourt Publishing, 2009.

Antonio Costa Pinto. Portugal: Crisis and Early Authoritarian Takeover - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Gisele De Meur, Dirk Berg-Schlosser. Belgium: Crisis and Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Michel Dobry. France: An Ambiguous Survival. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Alfonsas Eidintas, Vytautas Žalys, Alfred Erich Senn. Lithuania in European Politics, The Years of the First Republic, 1918-1940. Toim. Edvardas Tuskenis. New York: St. Martin's Press, 1999.

Stephen Fischer-Galati – Sources of Authoritarianism in Eastern and South-Eastern Europe. - Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39. Comparative Analyses. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: Palgrave Macmillan, 2002.

Peter Gerlich, David. F. J. Campbell. Austria: From Compromise to Authoritarianism. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Jerzy Holzer. The Heritage of the First World War. - Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39. Comparative Analyses. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: Palgrave Macmillan, 2002.

Jerzy Holzer. Poland: From Post-War Crisis to Authoritarianism. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Lauri Karvonen. Finland: From Conflict to Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Lauri Karvonen, Sven Quenter – Political Institutions and Political Stability. - Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39. Comparative Analyses. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: Palgrave Macmillan, 2002.

Peeter Kenkmann. Eesti 1930. aastate poliitilise režiimi analüüs Polity IV mõõtesüsteemi alusel. Magistritöö. Tartu, 2008 (Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo ja arheoloogia instituudi uusima aja õppetoolis).

Ulf Lindström. Sweden: The Durable Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Angus Maddison. The World Economy: Historical Statistics. OECD, 2003.

Stefan Marschall. Parlamentarism. Baden-Baden: Nomos, 2005.

Jeremy Mitchell. United Kingdom: Stability and Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Artur Mägi. Kuidas valitseti Eestis. Iseseisvuslaste kirjavara, 4. Rootsi: kirjastus „Tõrvik“, 1951.

Alan Palmer. Läänemere maade ja rahvaste ajalugu. Tallinn: Pegasus, 2013.

Adam Przeworski, Michael Alvarez, Jose Antonio Cheibub, Fernando Limongi, Millest sõltub demokraatia elukestus? – Tõlk. Meeme Altmann. Akadeemia, 2005, nr.1, lk 146-170. – What Makes Democracies endure? – Journal of Democracy, 1996, nr. 1.

Svend-Erik Skaaning. Democratic Survival or Autocratic Revival in Interwar Europe: A Comparative Examination of Structural Explanations. – Regression of Democracy? Toim. Marianne Kneuer; Gero Erdmann, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011. http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-531-93302-3_10#page-1. Vaadatud 13.05.2017.

Mark R. Thompson. Building Nations and Crafting Democracies – Competing Legitimacies in Interwar Eastern Europe. - Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39. Comparative Analyses. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: Palgrave Macmillan, 2002

Sulev Valdmaa. Põhjamaade ajalugu. Tallinn: Avita, 1998.

Jaak Valge. Uue majanduse lähteil: Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923-1938. Akadeemia, 2003, nr. 12.

Allan Zink. Greece: Political Crisis and Authoritarian Takeover - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Allan Zink. Ireland: Democratic Stability without Compromise. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. Toim. Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell. London: MacMillan Press, 2000.

Internet

Hispaania valitsuse ametlik kodulehekül

<http://www.lamoncloa.gob.es/consejodeministros/historico/Paginas/index.aspx>.

Vaadatud 09.05.2017.

Iirimaa peaministri ametlik kodulehekül

http://www.taoiseach.gov.ie/eng/Historical_Information/History_of_Government.

Vaadatud 09.05.2017.

Kreeka valitsuse peasekreteriaat

http://www.ggk.gov.gr/?page_id=776&sort=time. Vaadatud 15.05.2017

Leedu valitsuse ametlik kodulehekül

<http://lrvt.lt/lt/apie-vyriausybe/ankstesnes-vyriausybes/laikotarpiai-1918-1940>.

Vaadatud 14.05.2017

Läti valitsuse ametlik kodulehekül

<http://www.mk.gov.lv/en/content/ex-prime-ministers-republic-latvia>.

Vaadatud 14.05.2017

Norra valitsuse ametlik kodulehekül

https://www.regjeringen.no/no/om-regjeringa/tidligere/ministerier_regjeringer/opplosningen-av-unionen-med-sverige/departementsinndeling-1905-1940/regjeringsliste-1905-1945/id438665. Vaadatud 12.05.2017.

Polity IV Annual Time-Series 1800-2015

<http://www.systemicpeace.org/inscr/p4v2015.xls>. Vaadatud 14.05.2017.

Poola valitsuse ametlik kodulehekül

<https://www.premier.gov.pl/ludzie.html>.

Vaadatud 14.05.2017.

Portugali valitsuse ametlik kodulehekül

<http://www.portugal.gov.pt/pt/o-governo/arquivo-historico/chefes-de-governo/chefes-de-estado.aspx>. Vaadatud 13.05.2017.

Prantsusmaa siseministeeriumi ametlik kodulehekül

<http://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Histoire/Les-ministres-de-1789-a-1946/Troisieme-Republique>. Vaadatud 14.05.2017.

Rootsi valitsuse arhiiv

<http://web.archive.org/web/20150215002042/http://www.regeringen.se/sb/d/2460/a/14591>.

Vaadatud 13.05.2017.

Suurbritannia valitsuse ametlik kodulehekül

<https://www.gov.uk/government/history/past-prime-ministers>. Vaadatud 15.05.2017.

Taani peaministri ametlik kodulehekül

http://www.stm.dk/Index/mainstart.asp/_p_8174.html. Vaadatud 14.05.2017.

Tšehhi valitsuse ametlik kodulehekül

<https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr>.

Vaadatud 14.05.2017.

Reasons for collapses of democracy in Europe during the interwar period

The collapses of interwar period European democracies has been a topic of extensive research. The case study at hand focused on that same issue with a systemic approach, which meant trying to apply statistical methodology to conduct the research.

This thesis's base of methodics was taken from Adam Przeworski-lead research on the life expectancies of different democracies, using two criterias from that research paper, which can be applied to researching democratic European states during the years 1919-1939. The first was to be past democratic experience. Przeworski's research showed, that states, which had experienced democracy in the past, were more likely to be able to preserve a democratic regime themselves. The second criterion was states' economic development level. It was possible to derive from Przeworski's analytics, that the more economically advanced a state was, the bigger the chance of democratic survival. The third criterion was proposed by the author of this thesis, which is the average life expectancy of democratic European states' governments during the interwar period. This criterion seeks to find out, whether frequent government changes had any effect on the survival of democratic regimes in European countries of that time.

A total of 19 European countries, which at one point or another functioned during the interwar period as a democratic entity, were analyzed. The verification of a democratic regime's competence was taken from Polity IV democratic index, in which case a democratic state was democratic, if it's POLITY index was at least +6.

This bachelor's thesis main goal was to analyze democratic life expectancy through the aforementioned three criterias by constructing three separate tables and to compare themselves to one another. The hypothesis of the author was, that the average life expectancy criterion is more valid than the two criterias provided by Przeworski. It is also important to note, that the analytical approach divides the criterias into two separate arguments, where the criteria's

successrate is defined by accuracy in predicting the eventual outcome of said democratic regimes.

The first chapter of this thesis focused on providing a basic overview of all the 19 states, that are under examination. The chapter follows a narrative tone, which also goes through the challenges of the interwar states in regards to extremist and economic hardships. The purpose of this chapter was to give an adequate base knowledge of the states' different fates in order to be better prepared for the upcoming analysis.

The aim of the second chapter was to analyse all of the three aforementioned criterias through three different charts, in order to fixate the competence of the presented criterias. The first part of the second chapter focused on Przeworski's first criteria of previous democratic experience and its analytics according to Table 1 (Tabel 1). The first criterion should be considered in the context of the interwar period to be fairly accurate. Of the 10 states, that had previous democratic experience on an acceptable level, seven managed to maintain a democracy up until the end of the interwar period, having a success rate of 70%. At the other side of the argument, in which case the countries with no previous democratic experience were less likely to be able to maintain democracy, six out of nine states were not able to maintain democracy, having a success rate of 33%.

The second part of the second paragraph focused solely on defining states' economic might through GDP *per capita*. Through methodologic approach a second chart (Tabel 2) was constructed, which contained 17 countries, that have the GDP *per capita* data of 1929. Out of the 10 countries, who's GDP *per capita* was over the 3000 Geary-Khamis dollars of 1990, eight managed to continue as a democracy through the whole interwar period, making the success rate out to be 80%. The second half of the argument seemed to relatively accurate as well: out of the seven states, who's GDP *per capita* of 1929 was under 3000 dollars, five countries failed to uphold a democratic regime – only 29% of states under 3000 dollars *per capita* managed to continue as a democracy up until the eve of the Second World War.

The third part of the second chapter consists of a study of the third criteria: average life expectancy of democratic governments. A third table was constructed (Tabel 3), which again contained all of the 19 countries that are being focused on in this research paper. The criteria of this thesis' author looked like to be the most accurate criteria of all of the three presented. Out of 10 states, that had a government average life expectancy at at least 10 months, nine

emerged as democratic regime's saviours – this makes the success rate to be 90%. The other side of the argument fits great as well, as eight countries out of nine, that had its democratic governments' average lifespan below 10 months, were not able to sustain a democratic state apparatus.

The main aim of the second chapter was to find out, whether this research paper's hypothesis was valid or not. In conclusion, it was established, that the criteria presented by the author of this research, was the most important one out of all the three under examination.

There is great potential for Przeworski's second criterion, for it to be introduced into future researches. However, at the moment it is faced by the issue of having limited economical statistics of interwar Europe. The criterion of democratic experience is also quite comprehensible, but its credibility in terms of the interwar period analysis is undermined by the fact that there were many newborn states, who could not have possibly had a connection to running an independent democratic state. Therefore, it could be said, that at least for the moment, the criteria of governments' average life expectancy is the most accurate one of the presented criterias. This situation could change whenever there will be extensive economic data available in order for applying the economic wealth criterion.

The research of democratic governments' lifespan seems to have potential for future researches. This particular scale could be used on later stages of political history, where the geographical context is also widened. For many different reasons, the research of this particular criterion can become difficult, but it will definitely not be something that is unachievable.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Tiit Liblik,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Euroopa demokraatlike riikide kokkuvarisemise põhjuseid kahe maailmasõja vahelisel ajal“,

mille juhendaja on dotsent Jaak Valge,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 22.05.2017